

SERMAYE BİRİKİM SÜRECİ ÇERÇEVESİNDE 1. VE 2. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRELERİ

Ali Yasin KALABAK¹

Menşure KOLÇAK²

ÖZET

Bu çalışmada 1. ve 2. Türkiye İktisat Kongreleri Türkiye iktisat tarihi literatüründe kapitalist gelişimin en temel uğrak noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren devletin Müslüman-Türk burjuvazi yaratma çabaları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiş ve 1. Türkiye İktisat Kongresi'nde anılan zümrenin talepleri bürokrasi zümresi tarafından alınmıştır. Yine 1. Türkiye İktisat Kongresi'nde Müslüman-Türk burjuvazinin nasıl güçlendirileceği tespit edilmeye çalışılmış ve bu bağlamda bir dizi karar alınmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise yeterince güçlenen/güçlendiğini zanneden burjuvazi devletin artık kendilerine ayak bağı olduğunu düşünmeye başlamış, 1948 yılında düzenledikleri 2. Türkiye İktisat Kongresi'nde bu düşüncelerini kamuoyu ile paylaşmıştır. Burjuvazinin bu düşüncesi ise, devletin 1930'ların başından itibaren piyasada üretici olarak yer almasından ve bu nedenle anılan zümrenin devletle yarışmamasından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Birikim Süreci, Kapitalist Gelişim Aşamaları, 1. ve 2. Türkiye İktisat Kongreleri

Jel Kodu: N14, N34

ABSTRACT

This study shows that the 1st and the 2nd Turkish Economy Congresses are the milestones of capitalist development in Turkish Economy history. The State's effort to create Muslim-Turkish bourgeoisie in the final period of Ottoman Empire is maintained by newly-established Turkish Republic. Moreover, bureaucracy class requested bourgeois class to demand in the 1st Turkish Economy Congress, and made a set of decisions to empower the bourgeois class. In the 2nd Turkish Economy Congress, the bourgeois class, assuming they build-up enough after World War 2, claimed that the State incumber themselves hereinafter. The reason for such claim is that the bourgeois class can not compete with State's being the production unit in the market since early 1930s.

Jel Code: N14, N34

GİRİŞ

Çalışmamızda kapitalist gelişim aşamaları çerçevesinde 1. ve 2. Türkiye İktisat Kongreleri incelenmiştir. Bu bağlamda 1. Türkiye İktisat Kongresi sermaye çevreleri ile devlet mekanizmasının uzlaşısı şeklinde karşımıza çıkmışken 2. Türkiye İktisat Kongresi aynı zümre ile devlet mekanizması ya da bürokrasi zümresinin çatışması olarak değerlendirilebilir.

Uzlaşısı, devlet desteği olmadan gayrimüslim burjuvazinin piyasadan temizlenemeyeceği ve temizlendikten sonra da sermaye birikimini sağlayamayacağını bilen burjuvazinin devlet desteğini sağlama noktasında şekillenmiştir. Bu noktadan hareketle Müslüman-Türk burjuvazinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren etkili bir şekilde bürokratlar tarafından desteklendiği göze çarpmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine baktığımızda hâkim burjuvazi zümresinin gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir. Bu durumun önüne geçmek amacıyla dönemin politika yapımcılarının çeşitli uygulamalarla Müslüman-Türk burjuvazi yaratma çabaları çalışmamızın ilk bölümünde incelenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise bir kurumsal izlek haline gelen milli burjuvazi yaratma/uzlaşısı süreci Türkiye Cumhuriyeti'nde de kendisini göstermiş ve bu bağlamda 1. Türkiye İktisat Kongresi incelenmiştir. Anılan Kongre'de alınan kararlardan ve sonrasında

¹ Araş. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, akalabak321@gmail.com

² Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, mkolcak@atauni.edu.tr

gerçekleştirilen uygulamalardan faydalanılarak dönemin devlet idaresinin milli burjuvazi yaratma sürecine katkısı gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde ise 1948 yılında tertip edilen 2. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanma amacına değinilmiş olup, milli burjuvazi öncülüğünde sermaye birikimi sürecindeki aktörler arası çatışma sermaye birikimin yeni bir aşamaya geldiğini bizlere göstermektedir. Bu yeni aşama, artık kendisini toparlamış hisseden Müslüman-Türk burjuvazinin devletin kendilerine ayak bağı olduğunu düşünmesiyle su yüzüne çıkmıştır. Bir başka ifadeyle kapitalist gelişmenin bu yeni aşamasında ticari burjuvazinin, sınai burjuvaziye dönüşme isteğinin önünde devleti, engel olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda anılan anti-devletçi söylemler burjuvazi tarafından 2. Türkiye İktisat Kongresi'nde dillendirilmeye başlanmış ve tarihsel süreçte süre gelen uzlaşma bir süreliğine kopma noktasına gelmiştir. Bu kopma Müslüman-Türk burjuvazinin, 1930'lardan 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kapitalist gelişmenin baş aktörü konumunda bulunan devletten bu konumunu kendilerine devretmesi gerektiği inancından kaynaklanmış ve anılan zümre bu inancını 2. Türkiye İktisat Kongresi'nde yüksek sesle dillendirmiştir. Yine bu bölümde devletin sermaye birikiminin ilk adımlarını attığı devletçi uygulamalara da değinilmiştir.

Sonuç bölümünde ise 1920'lerin Türkiye'sinde piyasanın Türkleştirilmesi amacıyla devleti göreve çağırınların 1948 yılına gelindiğinde niçin devleti artık istemedikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEVLETİN MÜSLÜMAN-TÜRK BURJUVAZİ YARATMA ÇABALARI

Sanayi devrimi ile beraber sanayide seri üretime geçen batılı devletlerin kendi pazarları doyuma ulaşmış ve bu devletlerin artan pazar ihtiyaçları ve ulaşımında yaşanan gelişmeler batılı devletlerin bu ihtiyacını gidermeleri için koloniler kurmalarına sebep olmuştur (Broadberry ve O'Rourke, 2010: Cilt I).

Türkiye ekonomisinin kapitalizmle ilk etkileşimi de Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarına rast gelmektedir. Batılı ülkeler Osmanlı İmparatorluğu'nu tam manasıyla kolonileştirememişlerse de verdikleri borçlarla ve Osmanlı İmparatorluğu'na serbestçe mal ve hizmet satabilmeleriyle meta ve sermayelerini yüksek kazançla değerlendirmişlerdir (Nedim, 1932A: 13-14). Bu aşamada nakde ihtiyacı olan Osmanlı İmparatorluğu ile sermaye ihraç etmeye çalışan Avrupa arasında ekonomik olarak kapitalist ilişkiler bağlamında birbirini tamamlama yaşanmıştır (Gürsoy, 1984: 26-27).

Batılı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'na serbestçe meta ve hizmet satabilmeleri anılan dönemde İmparatorlukta liberal politikaların hüküm sürdüğünü gösterir.³ Bu liberal politikalar ise zaten zayıf, dağınık ve örgütsüz konumda bulunan Müslüman-Türk burjuvazinin (Boratav, 2011: 23-24) karşısında gayrimüslim unsurların ekonomideki hâkimiyetini artırmıştır (Varlı ve Koraltürk, 2010: 127). Bu durumu gören dönemin siyasi kadrosu başka bir ifadeyle İttihat ve Terakki, liberal politikaları terk edip Müslüman-Türk unsur merkezli bir siyasete yönelmiştir. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin izlediği iktisat politikası çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde "Milli İktisat Politikası" olarak adlandırılacaktır (Varlı ve Koraltürk, 2010: 127).

³ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anılan liberal dönem için Bkz: (Pamuk, 2014: 95-109)

İttihatçılar, anılan dönemde zayıf olan yerli burjuvaziyi güçlendirme girişimlerinde bulunmuştur. Bu amaçla Meşrutiyet'in ilanından sonra yaygın biçimde gözlemlenen grev ve işçi hareketlerine tepki olarak yasalaştırılan ve sendikalaşmayı yok edip grev hakkını kısıtlayan Tatil-i Eşgal Kanunu, yerli burjuvazinin sınaî yatırımlarını desteklemek amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu ve özellikle savaş yıllarında yerli sermayeli şirketleşmenin etkili bir biçimde desteklenmesi, Müslüman/Türk burjuvazi oluşturma çabalarına örnek olarak gösterilebilir (Boratav, 2011: 30-31).

Fakat tüm bu düzenlemelere rağmen 1908-1914 yıllarındaki iktisadi hayata hâlâ gayrimüslimlerin hâkim olduğu görülmektedir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı, bu yöndeki çabaların Müslüman-Türk burjuvaziyi yaratması için uygun zemini hazırlamıştır. Yaşanan savaş İttihatçılara, Müslüman-Türk burjuvaziyi oluşturabilmek için ekonomiye müdahalelerde bulunma fırsatı vermiştir. İttihat ve Terakki partisi "milli iktisat" ve "iktisadi uyanış" adı altında Müslüman-Türk burjuvazi yaratmaya yönelik politikalar izlemiştir ve bu dönemde sermaye birikimini hızlandıran spekülâtif kazançlara göz yummuştur (Toprak, 1995: 111-113).

Bu politikalara örnek olarak; 15 Ekim 1914 tarihli *Kavanin-i Mevcudedede Uhud-i Atıkaya Müstenid Ahkâmın Lağvı Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ile Osmanlı İmparatorluğu Mevzuatında yabancı sermayeye tanınan imtiyazlardan kaynaklanan bütün hükümlerin geçerliliğini yitirmesi ilanı, 13 Aralık 1914 tarihli *Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ile gerçek ve tüzel nitelikteki kişilerin Osmanlı Mevzuatı kapsamına alınması gösterilebilir. Ayrıca milli burjuvazi yaratma çabaları kapsamında yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verilmiş ve aynı tarihli *Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ile o güne kadar gelir vergisi ödemekten muaf tutulan yabancı şirketlerde vergi mükellefi haline getirilmiştir. 8 Mart 1915 tarihine gelindiğinde ise, Memalik-i Osmaniye'de bulunan *Ecnebilerin Hukuk ve Vezaiifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat* yasası çıkarılarak, bu yasa ile birlikte yabancı uyrukluların da Osmanlı vatandaşları ile aynı vergi ve yasal yükümlülüklerle tabi olacakları belirtilmiştir. Yine yabancıların Osmanlı topraklarında hekimlik, mühendislik ve öğretmenlik yapabilmeleri; okul açma, dergi ve gazete yayımlayabilme haklarının Osmanlı mevzuatına tabi olma şartıyla saklı olacağı belirtilmiştir (Toprak, 1995: 52-60, Ökçün, 1998: 40-41).

Bu dönemde sermaye birikimini hızlandıran spekülâtif uygulamaların en belirginini ise, Anadolu'dan İstanbul'a hububat sevkiyatıdır. Savaş sevkiyatı nedeniyle tıkanan demiryolu şebekesinden buğday nakli için vagon temin edebilen tüccar, İstanbul'a getirdiği hububatı spekülâtif kârlarla pazarlama imkanı bulmuştur. İttihatçılar karaborsayla mücadele ediyormuş gibi görünseler de, kendilerine yakın gurupların nemalandığı bir ilkel sermaye birikimine göz yummuşlardır. Benzer bir sermaye birikimi, pazar için üretim yapan zengin çiftçi kesiminde de gözlenmektedir (Boratav, 2011: 29). İttihatçıların bu uygulamalarının en somut yansıması 1908-1913 döneminin aksine, 1914-1918 yılları arasında kurulan şirketlerdeki Müslüman-Türk unsurların artışıdır (Toprak, 1995: 113).

Milli iktisat politikasının ideolojik altyapısını hazırlamak da dönemin aydınları ve gazetelerine düşmüştür. Savaş döneminde "Ey Türk, zengin ol!" diye başlık atan büyük gazeteler ve "Harb-ı umumi esnasında Türk'ü iktisaden yükseltmek, mutavassıt bir burjuvazi ihdas etmek" hedefini savunan Yusuf Akçura gibi etkili yazarların düşünceleri, bu birikim

şeklinin sadece nesnel zorunluluklardan doğmadığını, aynı zamanda bilinçli olarak istenmiş bulunduğunu gösteren dolaylı kanıtlardır (Boratav, 2011: 29).

Liberal politikaların terk edilip milli burjuvazi yaratma sürecinin bir diğer teorisyeni Ziya Gökalp'tir. Gökalp'e göre, milli iktisat etnik homojenlikle sağlanabilirdi. Müslüman-Türk unsurun yalnızca asker ve memur; gayrimüslimlerin zanaatkâr ve tüccar olduğu bir toplum, uygar bir devlete dönüşmezdi. Ortak bir vicdana sahip olmayan bu iki unsur arasında gerçek bir iş bölümü yoktur. Gökalp'e göre, Müslüman-Türk unsurun ekonomik yaşama girerek milli iktisadi kurması gerekmektedir (Toprak, 1995: 18-19).

Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde tanımlanacak olan Türkçülüğün, dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi coğrafyasını değiştirip, kendi Türk coğrafyasında yeni bir hamle yaparak tarihin gündemine dönüş için yeterli kültürel malzemenin oluştuğu görülmektedir. Ancak temel sorun, Türkçülüğe yönelen Osmanlı aydınları hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşlarıdır (Metin, 2008: 79). Bu sorun Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla aşılmış ve milli iktisat politikaları genç Cumhuriyette de kimi zaman liberal politikalarla kimi zamanda devletçi politikalarla uygulanmaya devam etmiştir (Varlı ve Koraltürk, 2010: 127).

2. KURULUŞ YILLARI VE LİBERAL MİLLİ İKTİSAT UYGULAMALARI İLE MÜSLÜMAN-TÜRK BURJUVAZİ YARATMA GİRİŞİMLERİ

“Kuruluş Yılları dediğimiz bu dönem, özellikle ekonomi politikalarının başlıca ilkelerinin belirlenmesi ve yeni kurumsal ve yasal düzenlemeleriyle daha sonraki gelişmeleri belirleyici niteliktedir. Olağan üstü koşullarda, ekonomik ve toplumsal değişimin hız kazandığı, mülk edinme ve sermaye birikim süreçlerinin değişik boyutlar aldığı ve bu gelişmelerin yeni kurumsal düzenlemelerle tamamlandığı bu dönem, ileri düzeyde bir yeniden düzenleme ya da yapılanma dönemidir.” (Kepenek ve Yentürk, 2010: 33)

Bu yıllar iktisadi, sosyal ve siyasi yapının büyük bir sarsıntı ile yeniden yapılandırıldığı yıllardır. Bu bağlamda geçmişle kesin bir kopmayı ve siyasi bir devrimi temsil etmektedir. Ancak bu yılların, iktisadi bakımdan geçmişle benzer bir kopukluk sergilediği söylenememektedir. Aksine, bu yılların Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemiyle şaşılacak düzeyde bir devamlılık sergilediği görülmektedir. Bu devamlılık, Meşrutiyet sonrasında *milli iktisat* görüşü olarak nitelendirilen ve savaş yıllarında kısmen uygulanan iktisadi tezlerin, dönemin nesnel koşullarından doğan sınırlamaların dışında, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da büyük ölçüde egemen olmasından anlaşılmaktadır (Boratav, 2011: 39-40).

Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından ticaret burjuvazisinin toplumsal yapı içerisindeki en önemli güç olarak ortaya çıkabilmesi, savaş şartlarının ülke ekonomisi üzerindeki etkileriyle doğrudan ilişkilidir. Savaş şartlarının meydana getirdiği kıtlık ortamında, savaşın finansmanı için başvuru olan enflasyonist politika, karaborsacılığın ve spekülasyon faaliyetlerinin artması için gerekli zemini oluşturmuş, *harb zengini* diye adlandırılan *girişimci* tipinin elinde önemli boyutlarda sermayenin birikmesini sağlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ülke içerisindeki hegemonik sermaye olan ticaret sermayesi *harb zengini* diye adlandırılan bu sınıf içerisinde çıkmıştır. Savaş yıllarında önemli birikimler sağlamış olan bu Müslüman-Türk sınıf, savaş öncesi dönemde büyük ölçüde Ermeni ve Rum azınlıklar tarafından sürdürülen ticari faaliyetlerin alacağı biçimi belirleme işlevini, savaş sonrası dönemde, azınlıkların

ülkeden göç etmesinin de yarattığı boşluktan faydalanarak devralmaya hazır durumda bulunmaktadır (Turgut, 1991:92-93).

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu ile 1923 Türkiye'si arasındaki en belirgin fark, ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesinde önemli bir yere sahip olan azınlıkların büyük ölçüde ekonomi sahnesinden çekilmiş olmasıdır. Cumhuriyet hükümetinin 1923-1929 dönemindeki temel politikası, Rum ve Ermeni azınlıkların işlevlerinin, Müslüman-Türk tüccar ve girişimcilere transferini sağlamak olmuştur. Yeni oluşan Türk tüccar birlikleri bu yöndeki taleplerini hükümete iletiyorlar, bu talepler de genellikle olumlu karşılanıyordu (Keyder, 1983: 1067).

Savaş sonrası dönemde etnik kompozisyonu değişmiş ticaret burjuvazisinin hegemonik sermaye olma konumunu sürdüreceği, 1. Türkiye İktisat Kongresi'nde net bir şekilde belli olmuştur. 1. Türkiye İktisat Kongresi üzerine yapılan tüm çalışmalar tüccarların kongrede çok güçlü şekilde temsil edildiklerine ve Kongre kararlarını büyük ölçüde etkileyebildiklerine işaret etmektedir. Tüccar kesiminin hegemonik güç olabilmesi için gerekli siyasal desteği yönetim tarafından sağlayacağı da yine 1. Türkiye İktisat Kongresi'nde belli olmuştur. Bu ise yönetimin tercihi olmaktan ziyade, o dönemin Dünya konjonktürünün getirdiği nesnel zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, anılan dönemde Dünya ekonomisinin işleyiş mekanizmaları merkez ülkelerin ticaret sermayesi tarafından belirlenmekte olup, Dünya ekonomisine çevre ülke kategorisinde eklenmeyi kabul etmiş olan Türkiye'nin döneme özgü eklenme biçimini sağlayabilecek tek sermaye kesimi tüccarlardır (Turgut, 1991: 93).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi siyaseti ve sanayileşmede nasıl bir yol izleyeceği 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanmış olan İktisat Kongresi tarafından saptanmaya çalışılmıştır. Bu kongrede kabul edilen esaslarla izlenecek iktisadi politikalar belirlenmek istenmiştir. Kongre'de kabul edilen esaslara göre devlet görevinin ve müdahalesinin sınırı, özel kesimin faaliyetinin bittiği yerde başlayacaktır. Kongrede iktisadi faaliyetlerin özel kesime dayandırılmasının nedeni, öncelikli amacı kendi karını artırmak olan özel kesimin yapacağı yatırımlar sayesinde millî gelirin de artacağı düşüncesidir (Serin, 1963: 107). Görüldüğü üzere dönemin hâkim ideolojisi ve bu ideolojinin uygulanmasının amacı Müslüman/Türk burjuvazi yaratıp anılan sınıf vasıtasıyla kapitalist Dünya hiyerarşisinin üst basamaklarını zorlamaktır.

2.1 YARATILAN/YARATILMAYA ÇALIŞILAN MÜSLÜMAN-TÜRK BURJUVAZİNİN DEVLETEN TALEPLERİ VE 1. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

Atatürk'ün ekonomi politikası Türk'lerin çağdaş uygarlık seviyesine çıkarılmasını amaçlamıştır. Geçimini ilkel yöntemlerle tarımdan sağlamaya çalışan yoksul ve eğitimsiz bir toplum, yerli mallarının yerine ithal malları korumaya yönelik çalışan bir gümrük rejimi, önemli alanlarda faaliyet gösteren gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmeleri ve en önemlisi de Duyun-u Umumiye sebebiyle bütün ticari faaliyetleri durma noktasına gelmiş bir ülke konumunda olan Türkiye'de, her şeyin yeniden inşa edilmesi gerekliliği bulunmaktadır. Tüm bu sorunların çözülmesi ve yeni kurulan Cumhuriyet'in ekonomi politikalarına yön

verecek uygulamaların belirlenmesi için 1923'te 1. Türkiye İktisat Kongresi düzenlenmiştir (Karataş, 1998: 3318).

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İstanbullu Türk tüccarlar Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmuşlardır. Birliğin kuruluş amacı; yabancı ekonomilerle köprü görevi gören gayrimüslimlerin tasfiyesi ile meydana gelen boşluğu doldurmaktır. Bu birlik 1923 senesinin Ocak ayında Ticaret-i Hariciye Kongresi düzenlemeye karar vermiştir. Bu esnada ise Ankara hükümeti, bir taraftan Lozan'da karşılaşılan zorlukları Türk ve Dünya kamuoyuna duyurmak, diğer taraftan ekonominin çeşitli sorunlarını tartışmak üzere 1. Türkiye İktisat Kongresi'nin hazırlığı içerisinde (Parasız, 1998:3).

1. Türkiye İktisat Kongresi Ankara Hükümeti İktisat Vekâleti tarafından düzenlenmiştir (Ökçün, 1998: 10). Kongre'ye toplantı yeri olarak ikinci Kordon'daki eski Osmanlı Bankası depoları tahsis edilmiştir (Ökçün, 1998: 176). 1. Türkiye İktisat Kongresi'ne çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcilerinden oluşan toplam 1135 temsilci katılmıştır (Ökçün, 1998: 199).

1. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanma amacı savaştan yorgun çıkmış bulunan iktisadi faktörlerin ve aktörlerin birbirlerini tanımalarını sağlamak, onların ihtiyaçlarını tespit etmek, iktisadi konuların önemini belirtmek ve iktisat politikalarını belirleme isteğidir (Gökçen, 1998: 3256). Ülkedeki ekonomik yapılanmanın yönü uygulanacak olan *Milli İktisat* politikalarıyla belirlenecektir. 1. Türkiye İktisat Kongresi'nde *Milli İktisat* politikaları; yurt içi sanayii kurmayı ve geliştirmeyi amaçlayan, özel sektörün gelişmesine öncelik veren ve mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik sistem kurmayı amaçlayan politikalar olarak tanımlanmıştır (Sabır, 2003:80). Bu politikalar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin milli iktisat politikalarıyla liberal kanallardan kapitalizme eklenme çabasının diğer delilleridir.

Mustafa Kemal'in 1. Türkiye İktisat Kongresi'nde yapmış olduğu şu konuşmadan da kendisinin *Milli İktisat* politikalarına verdiği önem anlaşılmaktadır: '*Fakat Efendiler, İstiklali tam için şu düstur vardır, hakimiyeti milliyeye için bir kanun vardır, diyoruz. Bu noktada çok kati olan bir hakikati hep beraber tatbik etmek mecburiyetindeyiz. Bu kadar büyük bu kadar mukaddes ve azametli hedefler yalnız kağıt üzerinde düsturlarla ve kanun maddeleriyle ve sadece hırslarla, arzularla husul bulamaz. Tahakkuku tamını temin edebilmek için yegane kuvvet, hakiki en kuvvetli temel, iktisadiyattır. Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tehviç edilmezlerse husule gelen zaferler payidar olamaz az zamanda söner*' (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1989: 111). Mustafa Kemal yine 1. Türkiye İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada yabancı sermayeye karşı olmadığını ancak, yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarındaki gibi devletin çıkarlarına aykırı hareket edemeyeceğini vurgulamıştır.⁴ Yabancı sermayeye karşı olmamak bir liberal göstergeyken, devletin çıkarlarını gözetme arzusu ise '*Milli İktisat*' politikalarının bir diğer yansımasıdır.

Bu dönemde İstanbul ticaret sermayesinin sözcüsü konumunda olan Milli Türk Ticaret Birliği, yabancı sermaye ile alâkalı düşüncelerini Hükümete bir öneri paketi halinde

---

⁴ Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I*, s. 103-118. Ayrıca Bkz: ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, Ankara, 1998.

sunmuştur. Bu pakete göre; hangi işlerin tamamen yerli sermayeye bırakılacağı, bu işlere araçlarla da olsa yabancı sermayenin girmesinin önüne geçilmesi, yabancı şirketlere özel izin ve imtiyaz verilmemesi, bu şirketlerin Türk şirketlerinin sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanmaması, anılan şirketlerin hükümetin düzenlediği azalma ve artırmalara katılmaması ve hükümetle sözleşme imzalamaması öngörülür (Ökçün, 1998: 435-437). Ama Milli Türk Ticaret Birliği'nin yabancı şirketlere tamamen karşı olmadığı bu öneri paketinden de anlaşılmaktadır. Bu paket, devletin milli burjuvazi yaratma ve var olan burjuvaziyi güçlendirme isteğinin de göstergesidir.

İktisat Vekili Bozkurt ise yaptığı konuşmada gümrük politikalarına değinmiştir. Şöyle ki, yurtda bulunmayan ürünlerde gümrük duvarlarının sonuna kadar indirileceğini, bazı ürünlerde kısmen indirileceğini, yurtda üretilen ürünlerde ise gümrük duvarlarının tamamen yukarıya çekileceğini belirtmiştir (İnan, 1982: 71-79).

Bu gümrük politikasıyla Avrupa'nın da bir dönem kendi burjuvazisini korumak amacıyla uyguladığı merkantilizm sistemine benzer bir iktisat politikası uygulanacağı anlaşılmaktadır. Ülkedeki yabancı sermayenin durumuna da değinen Mahmut Esat Bozkurt, gayrimüslimlerin ülkenin zenginliklerine hâkim olduklarını belirterek onlara hizmetkâr olarak kalınmayacağını belirtmiştir. Gayrimüslimlerin kanunlara uygun şekilde yatırımlarda bulunabileceği hususuna da vurgu yapmıştır. Mahmut Esat Bozkurt sözlerine son verirken, tüm toplumsal sınıfların üzerlerine düşen görevleri yerine getirmelerini beklediğini belirtmiştir (İnan, 1982: 71-79). Gayrimüslimlerin belli şartlarda yatırım yapabileceğinin beyanı Liberal yöntemi simgelerken, "belli şartlar" yine "Milli İktisadi" vurgulamaktadır.

Uygulanacak iktisat politikalarının merkantilizme benzemesi, 1. Türkiye İktisat Kongresi'nin Müslüman/Türk burjuvazi yaratma çabalarının ilk örneği olduğu hususunda en önemli göstergedir. Kongre kararlarına göre, gümrük kanunu değiştirilecek, milli sanayi geliştirmek için bir kanun çıkarılacak, iş adamlarına uygun faiz oranlarında krediler sağlanacak, sanayi kuruluşları için deniz ve kara ulaştırmasında kolaylıklar sağlanacaktır (Serin, 1963: 106).

Müslüman/Türk burjuvazinin gelişimi için devlet tarafından uygulanması öngörülen bu politikalara değinmek gerekirse; Sanayinin gelişmesi için ilk olarak, 1913 tarihli Sanayi Teşvik Kanunu 1924 yılında değiştirilerek günün koşullarına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu kanun yetersiz kaldığı ve günün ihtiyaçlarına cevap veremediği için 1927' de yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, hükümet sanayi kuruluşları için parasız toprak verecek, gerekli araç gereçler gümrük resminden muaf olacak, tekele tabi maddeler Müslüman/Türk burjuvaziye indirimli satılacaktır (Serin, 1963: 106).

Tablo 1 Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan Müessese Sayısı ve Bu Müesseselerin Kuruluş Tarihleri

Yıl	Toplam	Kuruluş Tarihi	1923'ten Önce
1936	1101	21	203

Kaynak: (Akkaya, 2010, 63)

Tablo 1.1 Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan Müessese Sayısı ve Bu Müesseselerin Kuruluş Tarihleri

1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
13	36	48	81	91	103	72	73	74	72	48	59	54	53

Kaynak: (Akkaya, 2010, 63)

Tablo 1 ve Tablo 1.1 incelendiğinde 1923-1926 döneminde 178, 1927-1928 döneminde 194, 1929-1936 döneminde 495 yeni müessesenin kurulduğu görülecektir. 1923-1926 döneminde ortalama 44.5, 1927-1928 döneminde ortalama 97, 1929-1936 döneminde ise ortalama 62 yeni müessese kurulmuştur. Ayrıca Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan en çok 1927-1928 yıllarında faydalanıldığı, 1932 yılından sonra ise bu Kanun'dan faydalan müesseselerin azaldığı görülmektedir (Akkaya, 2010: 63-64).

Müslüman/Türk burjuvazi öncülüğünde kalkınma politikası bağlamında alınan tedbirlerin en önemlileri arasında, 1924 yılında iş adamlarını örgütlemek, Müslüman/Türk burjuvaziyi canlandırmak ve finanse etmek için Türkiye İş Bankası'nın, 1925 yılında devlet sanayiini kurmak, finanse ve idare etmek için Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması sayılabilir. Sanayi kurmak için gerekli olan gümrük tedbirleri hazır olduğu halde Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin 1929 yılına kadar gümrük tarifelerini yükseltmeyeceği kabul edilmiş olduğundan, bu tedbirler ancak 1929 yılında yürürlüğe girmiştir (Serin, 1963: 106).

1. Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlardan anlaşıldığı üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında liberal politikalarla özel girişim desteklenmeye çalışılmıştır.

Ekonomideki liberal hâkimiyetin bir nedeni de dönemin siyasi Otoritesinin kapitalist ülkelerin karşısındaki tek alternatif sisteme sahip olan sosyalist ekonomilere ön yargısıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizmi benimseyenler genellikle Ermeni, Bulgar, Makedonyalı, Rum ve Yahudilerden oluşmaktadır (Dumont, Haupt, 1977: 13). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlık sosyalistler Sovyetlerden değil anglo-sakson kaynaklardan beslenmişlerdir (Dumont, Haupt, 1977: 36-37). Bu durum azınlıkların batılı devletler ile olan yakın ilişkilerinin doğal bir sonucudur (Ahmad, 2000: 16-24). Dönemin siyasi kadrosu da bu nedenle sosyalizme ön yargıyla yaklaşmıştır. Örneğin sosyalist bir hareket olan işçi hareketleri kontrol altına alınmaya çalışılmış, bu bağlamda sendikalar yerine esnafları da içeren birlik ve dernekler oluşturularak işçiler denetim ve gözetim altında tutulmuştur (Güzel, 1985:827). İstanbul'un bile 1923'ün sonlarına kadar İtilaf devletlerinin kontrolü altında olduğu düşünülürse, anılan devletlerin de dönemin siyasi kadrosuna sosyalist hareketlerin üzerine gidilmesi gerektiği telkini, dönemin yöneticilerinin sosyalist hareketlere beslediği ön yargının bir başka sebebidir (Sayılğan, 2009:39-48). Bunların yanında İslam'ın ve komünizmin birbirini tamamlayan düşünceler olduğu görüşünü savunan Yeşil Ordu Cemiyeti T.B.M.M. İçerisindeki dindar, ağa, eşraf kökenli milletvekillerinin tepkisini çekmiştir. 1920'lerin başında başlayan İslami-Komünist örgütlenme, Çerkez Ethem birliklerinin tasfiye edildiği, yöneticilerinin cezalandırılıp yayın organlarına uygulanan sansürle devam etmiş Yeşil Ordu yargılanmaları ile son bulmuştur (Erdem, 2010:268). Batılı devletlerin komünizmin kendi devletlerine yayılacağı düşüncesini en büyük tehdit olarak algılamaları (Criss, 2007:123-124) dönemin Türkiye'sinin idari kadrolarında da benzer düşüncelerin olduğunu gösterir ki Komünist partilere ve cemiyetlere karşı olan tavır ve tutumlarından bu durum anlaşılmaktadır (Erdem, 2010:268). Bu düşüncelerden dolayı da Türkiye'nin ilk yıllarında batının hâkim iktisat politikası olan liberal politikalar benimsenmiş, uygulanmış

ancak başarısız olunmuştur. Bu düşünceler liberal politikaların uygulanmasının yegane sebebi olmasa da uygulamayı tetikleyen bir unsur olduğu göz ardı edilmemelidir.

Liberal politikaların başarısız olmasının sebepleri ise şunlardır:

- Yatırımları, özellikle uzun vadeli yatırımları finanse edebilecek mali kaynak ve kurumların bulunmaması
- Düşük milli gelir seviyesinden dolayı, ekonomide yatırımı teşvik edecek ve kar sağlayacak olan talep kıtlığı
- Piyasayı genişleterek canlandırarak olan ulaşım ve haberleşme benzeri yatırımların yapılamamasından dolayı piyasadaki darlığın artması
- Lozan Antlaşması nedeniyle 1929 yılına kadar gümrük korumasına başvurulamaması
- Büyük çoğunluğu azınlıklarca yapılmakta olan iktisadi faaliyetleri devam ettirecek bir Müslüman/Türk burjuvazisinin kıtlığı (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1966: 29).

Yukarıda sayılan sebepler burjuvazi ağırlıklı bir kalkınma denemesinin yarattığı sebepler olmaktan ziyade, döneme özgü sebepler olarak nitelendirilmelidir. Bu dönemde ekonominin hangi sisteme göre yürütüldüğünün pek bir önemi yoktur. Sayılan faktörlerin olumsuz sonuçlarının başka bir sistemde de, örneğin devletçilikte de ortaya çıkması muhtemeldir. Burada önemli olan, burjuvazinin bekleneni verememesinin nedenlerinden hangilerinin burjuvazinin kendisinden kaynaklandığının bilinmesidir (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1966: 29) .

3. DEVLET TARAFINDAN YARATILAN MÜSLÜMAN-TÜRK BURJUVAZİNİN 2. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NDE KARŞI ÇIKTIĞI DEVLETÇİ UYGULAMALAR VE SEBEPLERİ

Çalışmamızın bir önceki bölümünde de görüleceği üzere; Müslüman-Türk burjuvazinin ekonominin Türkleştirilmesi ve kendilerinin güçsüz bir durumda bulunmasından dolayı devleti bu konularda göreve çağırdığı, devletin onca desteğine rağmen yinede çeşitli sebeplerle hem ekonominin hem de burjuvazinin gelişemediği bir başka ifadeyle sermaye birikim sürecinin başarısızlıkla sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Bu başarısızlık ise ekonomide liberal uygulamaların terk edilip devletçi uygulamalara geçişin en temel nedeni olarak görülebilir. Bu bağlamda 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Müslüman-Türk burjuvazi tarafından yüksek sesle dillendirilecek olan Anti-devletçi söylemlerin sebebi olan devletçi uygulamaların, 1930'larda uygulanmaya başladığı görülmektedir.

Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında belirttiği ekonomik bağımsızlık ve hızlı kalkınma ilkeleri 1930'lara gelindiğinde gerçekleştirilememiştir. Bu kalkınmanın gerçekleşmediğinin ve halkın hoşnutsuzluğunun bir göstergesi Serbest Fırka denemesidir. Cumhuriyetin ilk on yılının sonuna gelindiğinde, tarımsal üretim ve gelirler hariç olmak üzere ekonominin başlıca sektörlerinde, üretim ve gelirler düşmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan liberal ekonomi politikasının en az başarılı olduğu alan üretimin artırılması, en az başarılı olduğu sektör ise sanayi sektörüdür. Bankacılık, ticaret ve benzeri sektörlerde elde edilen kârların ya da tarımsal ürün fazlasının sınaî üretime dönüştürülememesi başlıca sorun niteliğindedir. Sonuç olarak ülke içinde yaşanan ekonomik

ve toplumsal koşullar, kamu yatırımlarıyla sınaî üretimin artırılmasını zorunlu kılmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2010: 63-64). Bu bağlamda devletin ekonomiye müdahalesi, planlama ve verili kaynakların etkinliğinin sağlanması, sonuçta kalkınmayı olanaklı kılacaktır. Bu vurgu aslında, Türkiye'nin devlet öncülüğünde Dünya kapitalist hiyerarşisi içinde daha iyi bir konuma yükselmesi amacını taşımaktadır (Ercan, 2002: 39).

Türk devletçiliği, devlet yardımı olmadan yeterince gerçekleştirilemeyecek işlerin yapılmasıyla sınırlandırılmıştır. 1935 yılında Atatürk, devletçiliğin tarifini şöyle yapmıştır: *“Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi 19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak”* (Derin, 1940: 3). Görüldüğü üzere Türkiye'de uygulanmaya çalışılan devletçilik, diğer örneklerinden tamamen farklı, kendine has bir yapıya bürünmüştür. *“Fertlerin hususi faaliyetlerini esas tutarak”* uygulanan devletçilik Türkiye'nin Dünya Kapitalist hiyerarşisi içerisinde Müslüman-Türk burjuvazi yetersizliğinden kaynaklı boşluğu devletin dolduracağına bir beyanı niteliğindedir. Bu beyanat da kapitalizme eklenme de devlete görev ve sorumluluklar verildiğini göstermektedir. Bu beyanatın anlatmak istediği bir diğer husus da; devletçiliğin burjuvaziye karşı değil bilakis burjuvazinin tamamlayıcısı niteliğinde uygulanacağı söylemidir. Zaten 1920'lerde Müslüman-Türk burjuvaziye tanınan imtiyaz ve destekler de göz önüne alındığında, devletin bir anda keskin bir dönüşle burjuvazi aleyhine uygulamalarda bulunması beklenemez. Bu durum da, 1930'larda uygulanmaya başlayan devletçiliğin Müslüman-Türk burjuvazi aleyhinde olmadığını bir başka dolaylı kanıtıdır.

Türkiye'deki devletçilik anlayışını Boratav şöyle özetlemektedir: *“Devletçiliğin hikâyesi, bir bakıma, yeni rejimin ilk otuz yılı boyunca, siyasi-yönetici kadrolarla Türkiye toplumunun hâkim sınıfları arasındaki bağıntıların kurulmasının ve gelişmesinin tarihçesidir. Emperyalizme ve Osmanlı rejimine karşı silahlı bir mücadelenin sonunda kurulan bir yeni devlette bu bağların karmaşık ve girift olması; istikrarlı bir görüntüye ulaşabilmek için oldukça uzun bir süreye ihtiyaç duyması tabiidir... Üstelik, yeni rejimin siyaset ve yönetim kadrolarını oluşturan asker-sivil aydınların içerisinde bütün çelişkileri, yalpalamaları ve tutarsızlıkları ile küçük burjuva ideolojisinin bir hayli yaygın olduğu dikkate alınır, hâkim sınıflar-siyasi kadrolar ilişkilerinin istikrara ulaşması için uzun ve sancılı bir sürecin niçin gerekli olduğu daha kolay anlaşılır... Bundan hareketle yukarıdaki görüşümüzü bir başka biçim altında yeniden ifade ederek diyebiliriz ki, devletçiliğin ideolojik düzeydeki hikâyesi, küçük burjuva ideolojisinin hâkim sınıfların ideolojisiyle uzlaşma ve çelişkilerinin, fakat büyük ölçüde (ve nihai olarak kesinlikle) uzlaşmasının hikâyesidir. Tartışmayı bu noktada gereğinden fazla genişletip yaymamak için “hâkim sınıfların ideolojisi” ibaresini, bu ideolojiyi somut olarak nitelendirmeden ve içeriğini belirlemeden kullanmayı tercih ediyoruz (Boratav, 2006: 363-364).”*

Görüldüğü üzere, devletin özel sektöre, başka bir ifadeyle burjuvaziye karşı olmadığı bilinmelidir. Devletçi yaklaşımların analizlerinde bütünlüklü bir sistem analizi olmadığı ölçüde, devlet ile toplum ya da piyasa arasındaki ilişkiler de oldukça problemli bir durum gibi

görülebilmektedir. Bu yaklaşımda devlet, piyasanın dışında, piyasaya rağmen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkabilir. Bu yönüyle de devletçi, kalkınmacı yaklaşımlar, liberal devlet analizlerine en azından yöntemsel olarak benzerlik gösterirler. Oysa kapitalist toplumda devlet, sermaye birikiminin farklı aşamalarında sınıflar arası ya da sınıf içi ilişkiler dolayında sürekli olarak tekrar ve tekrar biçimlenir (Ercan, 2002: 41).

Bu bağlamda dönemin devletçilik anlayışı Cumhuriyet'in kurucu kadrosuyla burjuvazinin sermaye birikiminde kimin baş aktör olacağı konusunda uzlaşması şeklinde değerlendirilmelidir. Bu noktada 1. Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul burjuvazisi ile yönetici kadroların kaynaşma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın genelinde bahsettiğimiz liberal politikalarla kalkınma yılları ise yerli burjuvazi-yabancı sermaye-siyasetçi işbirliğinin altın yılları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem, ağırlıklı olarak dışa dönük İstanbul burjuvazisinin siyasi-yönetici kadrolarla yakın ilişkiler kurabilmiş kesimlerinin; siyasi görevlerden, yabancı sermayeyle aracılık komisyonculuk ve müteahhitlik yapmak üzere veya doğrudan doğruya İş Bankası çevresinde yerini almak üzere ayrılan veya bu işlerle siyaseti uzlaştıran bürokratik burjuvazinin yılları olarak, tarihteki yerini almıştır (Boratav, 2006: 364-365).

İkinci Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde ise devletçi uygulamalarla sanayileşme çabaları kesintiye uğramış ve ekonomi durgunluk içerisine girmişse de, sermaye birikim süreci sekteye uğramamıştır (Gülalp, 1993: 32). Anılan zaman diliminde Türkiye'nin tarımsal ürünlerine ve hammaddelerine olan dış talebin artması, hali hazırda bulunan işgücünün silah altına alınmasının tarımsal çıktıyı azaltması ve 1942 senesinde tarımsal ürünlerin fiyatlarının belirlenmesinin serbest piyasaya bırakılmış olması (Tezel, 1994: 259) gibi nedenlerden ötürü tarımsal fiyatlarda önemli enflasyonist dalgalanmalar meydana gelmiştir.⁵ Tarım ürünlerinin fiyatlarındaki bu artış, özellikle bu ürünlerin piyasaya dönük üretimini yapan büyük toprak sahiplerinin ve ticaretini yapan tüccar kesiminin önemli bir birikim gerçekleştirmelerini sağlamıştır. Savaş süresince, hükümetin askeri masrafları karşılamak amacıyla başvurmuş olduğu parasal finansman nedeniyle oluşan yüksek enflasyondan en çok yararlananlar da, tacirler ve özellikle dış ticaret ile uğraşan zümre olmuştur (Tezel, 1994: 258).

II. Dünya Savaşı döneminde devletin dış ticaret politikası daha katı bir şekle dönüşmüştür. Savaş sonrasında ithal talepleri artarken, enflasyonun etkisiyle pahalılaştan ihracatı sürdürmek zorlaşmış ve 7 Eylül 1946 yılında Türk Lirası %53,6 oranında devalüe edilerek 1 Dolar 2,8 TL'ye yükseltilmiştir (Özcan, ? : 3)⁶. Yaşanan bu devalüasyon ise ithalatçı kesimin aşırı kazanç elde etmesine olanak sağlamıştır.

Anılan dönemde Müslüman-Türk burjuvazinin birikim olanaklarının artmasında rol oynayan bir başka etmen de, 1942 senesinde savaştan aşırı kazanç elde edenlerin vergilendirilmesi amacıyla çıkarılan, fakat uygulamada gayrimüslim tüccar ve sanayiciler için önemli farklılıklar içeren Varlık Vergisi olmuştur. Varlık Vergisinin bu alanda üstlendiği rol ise, gayrimüslim tüccarların ve sanayicilerin işyerlerinin ve gayrimenkullerinin, Türk kökenli

⁵ Korkut Boratav tarımsal ürünlerde yaşanan bu enflasyonist dalgalanmaların çiftçi-tüccar kazançlarını büyük ölçüde artıran sonuçlar yarattığını altını çizdikten sonra, bu dönemde buğday fiyatlarının %200'ler civarında arttığını belirtiyor. Bkz. Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Beşinci Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995, 55. Y. S. Tezel ise Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi başlıklı çalışmasında bu uygulama sonucunda iç ticaret hadlerinde tarım ürünleri lehine önemli değişimler olduğunu, bu durumdan ise özellikle piyasaya yönelik üretim yapan çiftçi ve köylülerin faydalandığını belirtiyor. Bkz: Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Üçüncü Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 259.

⁶ Makalenin yayın tarihi belirsizdir. Sayfa numarası da Adobe Reader'in gösterdiği sayfa numarasıdır.

tüccarlar lehine mülkiyet değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu mülkiyet değişimi, vergi sebebi ile Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarların elden çıkarmak zorunda kaldıkları taşınmaz mallar, fabrikalar ve ticari stokların, yeni yeni palazlanan Müslüman-Türk burjuvazi tarafından yok pahasına satın alınması biçiminde gerçekleşmiştir (Tezel, 1994: 262).⁷

Elbette ulus-devlet ideolojisinin farklı bir yansıması olarak değerlendirilmesi gereken Varlık Vergisi uygulaması, devletin milli burjuvazi yaratma konusundaki ısrarının bir göstergesi şeklinde de değerlendirilebilir (Aktar, 2001: 135).

Varlık Vergisi Kanunu, II. Dünya Savaşı döneminde elde edilen servet ve kazançlara devlet tarafından el konulmasına izin veren bir düzenleme olmuştur. Her ne kadar yasada, servet ve kazanç sahiplerinden, servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden tek sefere mahsus olmak üzere olağanüstü bir vergi olarak alınacağı, miktarın komisyonlar tarafından belirleneceği ve itirazın mümkün olmadığı belirtilmekteyse de, pratikte farklılıklar yaşanmıştır. Uygulamada, Müslüman-Türk unsura müsamaha gösterilirken, ekonomide önemli rolleri olan gayrimüslim azınlıklara farklı davranılmış ve bu zümreye uygulanan vergi miktarı çok yüksek seviyede tutulmuştur. Diğer önemli bir nokta ise, komisyonlarca vergi miktarı belirlenirken keyfi davranılması, siyasi nüfuz ve kişisel ilişkilerin ön plana çıkmasıdır (Akşin ve diğerleri, 1992: 131).

Varlık vergisinin tahakkuk sürecine değinecek olursak; hukuksal boşluklardan ötürü lüks tüketimin cezalandırılmasıyla öne çıkan bir uygulama görmekteyiz. Toplam mükellefler içerisinde gayrimüslim unsurun oranı %87, Müslüman mükelleflerin oranı %7, geriye kalan %6'nın dinsel kimliğinin ise, büyük bir kısmının gayrimüslimlerden oluştuğu tahmin edilmekle beraber, gayrimüslim veya Müslüman olup olmadığı belli değildir. Toplam mükelleflerin %4'ünü oluşturan, fevkalade sınıf olarak kabul edilen gayrimüslim mükellefler, İstanbul'da tahakkuk ettirilen verginin %54'ünü ödemekle yükümlüydüler. Ortalama kişi başına tahakkuk 74.120 TL'dir. Bu verginin uygulanmasında fevkalade beyannameli sınıf, mükelleflerin en zenginleridir. Burada sırf servet değil, kişinin harcama kalıpları ve toplumda sivrilmiş olması da dikkate alınmıştır. Aynı servet ve kazancı olup da daha mütevazı yaşayan mükellefler, daha az vergi ödemişlerdir (Aktar, 2001: 154).

1942 senesinde tarh edilen Varlık Vergisi 463 milyon lirayı bulmuştur. Bunun 318 milyonu 1942 ve 1943 yıllarında toplanmıştır. İstanbul ilindeki mükelleflerin ödemelerdeki payı %70'i bulmuştur. Tahsil edilmemiş vergi ve borçlar 1944 yılında silinmiştir. Varlık Vergisinin tahsilâtı sebebiyle 1942 yılı bütçesinin gerçek değeri önemli ölçüde artmıştır. Devlet 1942 senesini cari harcamalarda açık vermeden geçirmiştir. Ancak yüksek savunma harcamalarının ve enflasyonun sürmesi ve hükümetin bütçe kaynaklarında artışı sağlayacak sürekliliği olan kalemler bulamaması nedeniyle, 1943 senesinde bütçe gelirlerinin gerçek değeri hızla düşmüş ve bütçede önemli cari açık ortaya çıkmıştır. Devletin Varlık Vergisi uygulamasıyla, yaşanan mali sıkıntılara çözüm bulunamamış, buna karşılık birçok gayrimüslim tüccar ve sanayici piyasadan temizlenmiş, bu zümrenin elindeki sermaye birikiminin bir kısmı Varlık Vergisi vasıtasıyla devlete kanalize edilmiş, önemli bir bölümü de Müslüman-Türk unsurların eline geçmiştir (Tezel, 1994: 264).

⁷ Diğer yandan Ayşe Buğra Devlet ve İş adamları başlıklı çalışmasında Varlık Vergisi'nin hukuk ve ahlak kurallarının acımasızca çiğnenmesini beraberinde getirdiğini ve devletin seçici olarak uyguladığı ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmaları ile özel kesimde sermaye birikiminin oluşumuna katkıda bulunduğunu belirtiyor. Bkz. Ayşe Buğra, Devlet ve İş Adamları, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 81.

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı üzere, Varlık Vergisinin konma amacı kamu kesimine önemli bir gelir elde etmekse de, sonuç itibariyle hem kamu kesimine önemli bir gelir elde edilmiş, hem de pratikteki ayrımcılıkla gayrimüslim unsurun ekonomideki etkinliği kırılabarak, devlete daha bağımlı ve sadık Müslüman-Türk burjuvazi yaratılmıştır (Koraltürk, 2002: 76-77).

Varlık Vergisi ile iki amaca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki, savaş yıllarında artmış olan para arzını sınırlamak ve tedavül hacmini düşürmektir. Bu hedef büyük oranda gerçekleştirilmiş, Varlık Vergisiyle 1942 senesinde tedavülde bulunan paranın %43'ü piyasadan çekilmiştir. Varlık Vergisiyle ulaşılmaya çalışılan ikinci amaç ise, karaborsa ve vurgunculuğu engelleyerek piyasadaki mal kıtlığını önlemek ve bu yollarla haksız kazanç elde edenleri cezalandırmaktır. Fakat Varlık Vergisiyle karaborsa ve vurgunculuk önlenememiş, yükün çoğu azınlıklara yüklenerek azınlıkların piyasadaki egemenlikleri kısıtlanmıştır. Varlık Vergisi uygulamasında siyasi ve kişisel ilişkilerin etkili olması, halkta, devlete karşı uzun sürecek bir güvensizlik duygusu yaratmıştır. Varlık Vergisiyle yaşanan bir ilk ise, bu verginin vergi vermeye alışık olmayan bir kesimden alınmış olmasıdır (Coşar, 2004: 129).

Dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte'ye göre, Varlık Vergisi uygulamasıyla yapılan her şey, toplanabilen 221 milyon lira içindir. Bu vergiyle istenen iktisadi amaca ulaşılamamıştır. Ülkenin iktisadi bünyesi olumsuz etkilenmiş, daha da öte halkın devlete olan güveni sarsılmıştır. Tüm bunların yanında, Cumhuriyet ile beraber başlayan vergi reformu çabaları da boşa gitmiştir. Varlık Vergisi ülke içerisinde bu olumsuzluklara neden olurken, ülke dışında da Türkiye aleyhine tutumlar sergilenmesine sebep olmuştur (Ökte, 1951: 209-210).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kapitalist sistem içerisinde yaşanan dönüşüme paralel olarak Türkiye'de yaşanan dönüşümün belirleyicilerinden biri olan sınıfsal yapıya değinilecek olduğunda göze çarpan ilk olgu, bu dönemde ticari sermaye sahiplerinin ve büyük toprak ağalarının önemli bir birikim düzeyine ulaştığıdır (Törel, 2006: 73).

Varlık Vergisinin ticari sermaye sahiplerinin ulaştığı sermaye birikim düzeyine yaptığı katkıdan çalışmamızın yukarı ki bölümlerinde bahsedilmiştir. Yine II. Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan bir diğer vergi ise Toprak Mahsulleri Vergisidir. Toprak Mahsulleri Vergisi'ndeki hedef kitle, savaş yıllarındaki tarımsal ürünlerde yaşanan enflasyonist dalgalanmalardan faydalanarak aşırı kazanç elde etmiş ve Varlık Vergisine katılmayan Müslüman unsurlardır.

Varlık Vergisi boyutlarına ulaşmamış olmakla beraber Toprak Mahsulleri Vergisi, aşarın kaldırılmasından sonra tarım kesimine yönelik uygulanan ilk dolaysız vergidir. Bu vergi, piyasa için üretim yapmayan küçük köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturmuştur (Boratav, 2011: 85-86). Bu verginin asıl amacı tarım ürünlerinden elde ettikleri aşırı kazançla orantılı vergi vermeyen, daha doğrusu Varlık Vergisinden uzak kalmış Müslüman unsurdur (Yeşil, 2001: 36).

Görünüş olarak bu vergi, savaş şartlarının yaratmış olduğu olumsuzluklardan nemalanan gruplar içinde o zamana kadar karşılığını ödemiş bulunan çiftçilere yönelen ve bu yönüyle Varlık Vergisinin bir tamamlayıcısı olarak görülebilecek bir uygulamadır. Varlık Vergisinin aksine bu vergi, büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeyen bir kanundur. Bu tarafla, en ağır yükün piyasaya çok az açılmış, esasen savaş ortamında üretimi düşmüş,

geçimlik üreten küçük köylüye yüklendiği görülmektedir. Ancak büyük çiftçilerde vergilendirilmiş ve aşarın kaldırılmasından beri ilk defa kamu harcamalarının finansmanına geniş ölçüde katılmıştır. Bu nedenle Toprak Mahsulleri Vergisinin, büyük toprak sahiplerinin tepkisini çeken ve direnmesini doğuran Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi icraatlarla birlikte, toprak ağalarının ve toprak burjuvazisinin Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına savaş sonunda cephe almasına yol açan ana etkenlerden biri olduğu söylenebilir (Boratav, 2006: 345-346).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırılmış olmasına rağmen kentlerin ve ordunun iâşesini küçük ve orta ölçekli üretim yapan köylünün omuzlarına yıkan Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi, nüfusun %80'inin kırsal alanlarda yaşadığı bir ülkede çok geniş oy potansiyeline sahip bu kesimleri karşısına almış ve bu durumun bedelini özellikle çok partili hayata geçildikten sonra, ağır bir şekilde ödemek zorunda kalmıştır (Akşin ve diğerleri, 1992: 259).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan dönüşüme zemin hazırlayan bu yasalar ve katı dış ticaret rejimi ve yine Türk Lirası'nda yaşanan devalüasyon, 2. Türkiye İktisat Kongresi'nin asli unsurlarının beslediği alanlar olmuştur. Başka bir ifadeyle Türkiye ekonomisindeki yaşanan bu olaylar 2. Türkiye İktisat Kongresi'ni düzenleyenlerin elinde aşırı bir sermaye birikimi oluşmasına sebep olmuş ve elinde aşırı sermaye biriken zümre de artık devletin ani ve keyfi uygulamalarından kurtulmak için 2. Türkiye İktisat Kongresi'ni düzenlemiştir.

3.1 İSTANBUL TÜCCAR DERNEĞİ VE 2. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle oluşan uluslararası yeni dengeler, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere savaştan galip çıkan ülkelerin de etkisiyle liberalizm ve özgür düşüncenin hâkim olduğu bir düzeni dünya üzerinde etkin kılmaya çalışmıştır. Uluslararası ölçekte yaşanan bu gelişmeler, Batı dünyasında yer almak isteyen Türkiye'de de çok önemli bir toplumsal dönüşüm ve değişime yol açmıştır. Bu dönüşümün en önemli göstergesi Demokrat Parti ve çok partili hayata geçişle oluşan, nispeten daha özgür ifade edilebilen yeni düşüncelerdir. Bu dönemde en büyük gelişmeyi gösteren, savaş dönemine özgü, halkı olumsuz etkileyebilecek uygulama ve politikaların devletçiliğe mal edilmesinin de etkisiyle, liberal düşünce olmuştur. Liberal düşüncenin gelişiminde, yeni dünya düzeni olarak adlandırılan, uluslararası ölçekte yaşanan gelişmelere paralel olarak, gerek bürokrasideki, gerek sermaye çevrelerindeki, gerekse düşün yaşamındaki savunucuların etkisi büyük olmuştur. Düşünce aşamasında kaydedilen ilerlemeler yerini, zamanla bu düşüncelerin örgütlü bir biçimde savunulması ve yaygınlaştırılmasına bırakmış, bu sebeple de çeşitli toplum kesimleri kendi örgütlenmelerini yaratmaya çalışmışlardır (Sever, 2009: 63).

İstanbul Tüccar Derneği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında, ticaret sermayesinin sesini duyurduğu bir zemin olarak kendisine yer edinmiştir. Anılan dernek 2. Türkiye İktisat Kongresi'ni de tertip eden burjuvazi örgütlenmesidir. Bu dernek, çıkarlarını savunduğu kesim açısından, 1922'de yine kurulan

Milli Türk Ticaret Birliği'yle benzerlik göstermektedir.⁸ Her iki derneğin de kurucularını ve üye profilini milli tüccarlar oluşturmaktadır. Ancak, her iki derneğin de mücadele ettikleri kesimler arasında farklılıklar vardı. Milli Türk Ticaret Birliği, Milli Mücadele sonrasında, İstanbul piyasasının Türkleştirilmesini isteyen kesim tarafından, İstanbul Tüccar Derneği ise Türkleşme sürecini tamamlamış bir piyasada, İkinci Dünya Savaşı süresince en üst seviyelere ulaşmış, iktisadi devletçilik politikalarından zarar görmüş ticaret kesimi tarafından kurulmuştur. Ancak burada belirtilen zarar Müslüman-Türk burjuvazinin anılan uygulamalardan nemalandığı gerçeğini değiştirmez. Zarar ile anlatılmak istenen güçlenen yerli burjuvazinin devleti piyasa da rakip olarak görmesi ve devletten dolayı istediği sektörlere yatırım yapamaması ya da ticari burjuvazinin devletten dolayı sınaî burjuvaziye dönüşmemesi olarak yorumlanmalıdır. Yine geniş halk kitlelerinde devletçi uygulamaların yarattığı rahatsızlıktan da çalışmamızın önceki bölümlerinde bahsedilmiştir. Her iki dernek arasındaki diğer önemli benzerlikler ise, her iki oluşumda da Ahmet Hamdi Başar'ın namı diğer Limancı Hamdi'nin öncü rol oynaması ve bu öncü rol sonucunda da, her iki oluşumun yayın organının aynı isimle (*Türkiye İktisat Mecmuası*) yayımlanmış olmasıdır (Koraltürk, 2002b: 119-120).

İstanbul Tüccar Derneği aslı üyeliği, 1947 tarihli ana nizamnâmesinin altıncı maddesiyle Türklere ayrılmıştır. Bu uygulamaya derneğin ilk yılındaki kongreyle son verilmiştir. Bu uygulamanın kuruluşta ana nizamnamede yer alma sebebinin de belirlenebileceği yönetim kurulu raporunda “*ilk kuruluş senemizde bazı demagojileri önlemek için ve ilk kongrede tadil edilmek kaydıyla kurucularca kabul olunan bu kaydın kaldırılması lazımdır*” denilerek değişiklik teklif edilmiştir. Şöyle ki, 1950 tarihli ana nizamnâmenin altıncı maddesinde Türk vatandaşı olma şartının kaldırıldığı, üyelik için Türkiye’de kanunî ikametgâh sahibi olmanın yeterli olacağı belirtilmiştir (İstanbul Tüccar Derneği, 1948: 56).

Milli menfaatlere vurgu yaparak 2. Türkiye İktisat Kongresi’ni tertip eden İstanbul Tüccar Derneği’nin Türk vatandaşlığı şartını ana nizamnameden kaldırması, milli menfaatleri burjuvazinin kendi çıkarları için kılıf olarak kullandığını ve Derneğin tam manasıyla bir burjuva örgütlenmesi olduğunu bize göstermektedir.

İstanbul Tüccar Derneği, kapitalizmin gelişme aşamasına bağlı olarak ekonominin liberalleşmesi ve sermaye birikim miktarına bağlı olarak da, 1930’lardan beri uygulanan katı devletçi ekonomi politikalarının gevşetilmesi için çaba sarf etmiş bir burjuva örgütlenmesidir. Bu burjuva örgütlenmesi kapitalizm tarihinin her aşamasında görülebileceği gibi sadece burjuvazinin menfaatleri doğrultusunda hareket etmiştir. Bunu yaparken de memleket ve millet iktisadiyatı kılıfını kullanmışlardır. Ayrıca Sever’in çalışmasında belirttiği üzere, bahsi geçen burjuva örgütlenmesi hazırlamış olduğu rapor, görüş ve önerilerle hükümet politikalarını etkileyerek, bu politikaları ticaret sermayesi lehine yönlendirmeye çalışmıştır (Sever, 2009: 74). Bunun yanında devletin kurmuş olduğu sanayileşmenin sonucunda Kamu İktisadi Teşebbüs’lerinin kendilerine devredilmesi gibi önerilerde bulunarak iç pazardan pay almaya çalışmışlardır.

Bu örgütlenmenin mensuplarının, düzenledikleri 2. Türkiye İktisat Kongresi’nde milli menfaatlere dem vurduğu görülmektedir. Oysaki bu Kongre’de, milli menfaatler paravan

⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Murat Koraltürk, Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar’dan Seçmeler, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997.

edilerek sadece burjuvazinin menfaatleri kollanmaya çalışılmıştır. Bu durum ise bundan sonraki bölümlerde açıklanmaya çalışılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dönemin Türkiye'sinde oluşan serbest ortamında etkisiyle, başta sermaye sahipleri olmak üzere, meslek odaları, tarım kooperatifleri gibi çeşitli grup ve örgütlerin ülke sorunlarına sahip çıkma, bu sorunlara çözüm üretme ve temsil ettikleri kesimlerin çıkarlarını savunmada aktif rol oynadıkları görülmektedir (Toprak, 1994: 223-224).

Zafer Toprak'ın *İstanbul İktisat Kongresi* isimli çalışmasında belirttiği, burjuva çevrelerince çözüm üretilmeye çalışılan dönemin ülke sorunları, çalışmamızın genelinden de anlaşılacağı üzere sermaye birikiminin devamlılığını sağlama zorunluluğu ve burjuva çevrelerinde oluşan, kapitalist sisteme eklemlenme sürecinin tamamlanması gerektiği inancıdır.

Bilindiği üzere, 2. Türkiye İktisat Kongresi bazı dernek, oda ve birliklerin girişimiyle gerçekleşmiştir. Ancak hemen belirtelim ki bu kongrenin resmi niteliğinin olmaması, Kongre'nin önemini azaltmamıştır. Bu Kongre'nin, bugüne kadar yapılan iktisat kongrelerinden farkı, devlet güdümünde yapılmayan tek İktisat Kongresi olmasıdır. Bu sebeple Kongre'de ileri sürülen görüşler ve alınan kararlar, tek parti hükümetince hoş görülmemiştir (Kılıçdaroğlu, 1997: I).

Ülkede oluşan bu yeni siyasal ve ekonomik durumdan hareketle bir Kongre toplanması gerektiği inancı tüm bu kesimlere yayılmıştır. Bu Kongreyle 1930'lu yıllardan beri süregelen devletçi uygulamalara son verilip, yeni dönemin liberal eğilimlerine zemin hazırlanması amaçlanmıştır (Toprak, 1994: 223-224).

Düzenlenen bu Kongre, bugüne kadar yapılan iktisat kongrelerinden en çok ilgi çekenini olmuştur. Kongre'ye katılmak amacıyla ülkenin değişik bölgelerinden gelen binden fazla delege, akademik camiadan insanlar ve Bakanlık temsilcileri kongre süresi boyunca ülke ekonomisi hakkındaki görüş ve düşüncelerini açıklamışlardır. 2. Türkiye İktisat Kongresi'ni İstanbul'da yayımlanan gazeteler manşetten vermişlerdir. Ancak bu denli yoğun ilgiye rağmen unutulmuş veya unutturulan tek Kongredir. Kongre tutanakları bile bugün (bildiğimiz kadarıyla) kayıptır (Kılıçdaroğlu, 1997: I).

Bu Kongre'nin başka bir özelliği ise, Cumhuriyet'in ilk yıllarında düşünceleriyle ve yazılarıyla devrime katkıda bulunanların, 1948 senesinde geldikleri noktadır. 1920 ve 1930'larda devletçiliği savunanların, 1948 yılına gelindiğinde devletçiliği bu kadar ağır şekilde eleştirmeleri manidardır. Bazı milletvekillerinin de izlediği Kongre'de devletçilik, bürokrasi ile bağdaştırılarak oldukça sert bir şekilde eleştirilmiş ve devletin iktisadi alandan çekilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Anavatan Partisi'yle birlikte yoğun bir şekilde gündemimize tekrar giren *Özelleştirme*, ilk kez bu Kongre'de yaygın bir şekilde seslendirilmiştir. Devletin işletmecilik yapmaktan süratle vazgeçmesi önerilmiştir. Devletçiliği savunanlar ise (başta Şevket Süreyya Aydemir) Kongre'de bir varlık gösterememişlerdir (Kılıçdaroğlu, 1997: I).

2. Türkiye İktisat Kongresi'ne Celal Bayar da beşinci gününde katılmış ve Kongre'den hükümetinde faydalanması gerektiğini belirtmiş ve ayrıca İktisat Kongresi'ndeki fikrin bundan sonraki iktisadi hayatta uygulanacağını söyleyerek devletçiliğe karşı oluşan liberalizm fikrini desteklemiştir (Kılıçdaroğlu, 1997: I). Celal Bayar'ın bu demecinden yaklaşık iki yıl

sonra Cumhurbaşkanlığına seçilmesi de ilginçtir. E.K. Hunt'un *İktisadi Düşünce Tarihi* isimli çalışmasında, kapitalistlerin servetlerinin sadece biriktirdikleri sermaye ile sınırlı olmadığını, kamuoyunu etkileme kudretleri ve yönetimi kontrolleri de onların servetlerinin başka bir versiyonu olduğu tezi, Celal Bayar örneğiyle teorikten pratiğe yansımıştır (Hunt, 2009: 81).

2. Türkiye İktisat Kongresi 22 Kasım 1948 pazartesi günü saat 10'da Taksim Belediye Gazinosunda toplanmıştır. Hazırlanan programa göre kongrenin bu ilk toplantısı Yıldız Sarayı'nda olacak ve kongre İstanbul namına Belediye Başkanı tarafından açılacaktı. Yıldız sarayının tadilatla olmasından dolayı kongre Taksim Belediye Gazinosu'nda toplanmak zorunda kalmıştır. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın sağlık sorunları nedeniyle İngiltere'de bulunması ve vekilinin de açılış merasimine katılmaması sebebiyle kongre, tertip komitesi başkanı tarafından açılmıştır (Kılıçdaroğlu, 1997: 15).

Görüldüğü üzere Devlet'in Kongreye olan tutumu pek sıcak değildir. Kongre'ye yüksek bürokratlar katılmamış, davetliler arasında olmalarına rağmen Bakanlar kongreye gelmemişlerdir. Bununla birlikte Kongre'yi engelleyici bir tavır izleyen devlet, kamu binalarını kongreye kullandırmamıştır (Birtek, 1995: 163). Bunun sebebi ise; burjuvazinin 1930'larda sermaye birikim sürecinin baş aktörü konumunda bulunan devletten anılan görevi devralmak istemesinin, dönemin bürokratları tarafından hoş karşılanmaması olarak değerlendirilebilir. Burjuvazinin bu isteği çalışmamızın devamında örnekleri ile beraber gösterilmeye çalışılmıştır.

2. Türkiye İktisat Kongresi, burjuva örgütlenmelerinin öncülüğünde 1930'lardan beri uygulana gelen devletçi politikalara bir isyan niteliğinde tertip edilmiştir (Toprak, 1994: 223-224). Oysa gayrı-müslim zümrenin Türkiye ekonomisinden tasfiyesi için devletten medet umanlar ve bu doğrultuda uygulanan devletçi politikalara ses çıkarmayanlar, 1948 yılına gelindiğinde artık devletçi uygulamalardan rahatsızlık duymaya başlamışlardır (Keyder, 1983: 1067).

Bu bağlamda Kongre'de eski devletçiler⁹ birçok anti-devletçi tebliğ sunmuştur ancak bu tebliğlerin hepsine değinmek çalışmamızın kapsamı açısından abartı olacağından sadece gerekli gördüklerimize çalışmamızın devamında değinilecektir.

İlk olarak Ahmet Hamdi Başar'ın Kongre'ye sunduğu "*Devletçilik ve Devlet Müdahalesi*" isimli tebliği ele alacak olursak: Başar bu tebliğinde, ülkedeki ekonomik sorunların kapsamını, ekonomik kalkınma, üretimin geliştirilmesi ve devlet müdahalesi olarak özetlenebilecek üç halkalı bir zincire benzetmiştir. Başar Kongre'ye sunduğu tebliğde, ekonomik kalkınma için devletin koruyucu ve düzenleyici müdahalesine ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Ancak bu müdahalenin verimli olabilmesi ve özel sektör ile iş gücünü teşvik edebilmesi için nasıl bir müdahalede bulunulması gerektiğini belirlemek üzere burjuva örgütlenmeleri bağlamında meslek ve ihtisas teşekküllerinden seçilmiş kişilerle, hükümet temsilcileri ile devlet kurumlarından seçilecek uzmanlardan oluşacak bir ekonomi genel meclisine ihtiyaç duyulduğu, Başar tarafından, sunmuş olduğu tebliğde vurgulanmıştır. Ayrıca ülke ekonomisini takip ederek, yaptığı araştırmaları ekonomi genel meclisine sunacak bağımsız bir araştırma dairesi kurulması gerektiğini öngörmüştür (Başar, 1948: 17-29).

⁹ Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda devletçi uygulamalardan medet uman Milli Türk Ticaret Birliği ile 1948 Türkiye İktisat Kongresini düzenleyen ve bu Kongre'de anti-devletçi söylemlerde bulunan İstanbul Tüccar Derneği'nin çıkarlarını savunduğu zümrenin benzerliği için Bkz: Murat Koraltürk, Türkiye'de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar'dan Seçmeler, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997.

Başar'ın devletçiliğe olan eleştirisi ve devletten talepleri, tebliğin ilerleyen bölümlerinde daha cüretkâr bir tavırla dile getirilmiştir. Başar, devlet sanayinin büyük ve küçük sermaye sahiplerinin iştirak edeceği anonim şirketlere devrinin sağlanması gerektiğini belirterek bununla yetinmemiş, devletin bu şirketlere belirli bir kâr garantisi vermesi gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Yine anılan tebliğde denizyollarındaki yük ve yolcu taşıma tekelinin kaldırılması gerektiği, belli koşulları sağlayabilecek armatörlere de bu imkânın verilmesi hususu vurgulanmıştır. Ayrıca bu tebliğde, ziraat alanı devletçiliğin en önemli görev sahası olarak belirtilmiş olup, ziraat sektörüne gerekli teknik alt yapı sağlanarak, zirai ürünlerin dünya piyasalarıyla rekabet edebilecek kalitede olması gerektiği belirtilmiştir. Başar sanayi sektörüne değinmeyi de ihmal etmemiş, sanayinin kendi kendine yetecek düzeye ulaştırılması ve muamele vergisinin bir yük olarak sanayi sektörünün boynundan çıkartılması gerektiğini söylemiştir (Başar, 1948: 17-29).

Başar'a göre devletçilikte olmaması gereken devlet kapitalizmidir. Yani başka bir ifadeyle, iktisadî hayatın devletin eline geçmemesi gerekmektedir. İktisadi hayat nasıl bir rejim altında olursa olsun, mutlak suretle siyasi otoritenin emri altından çıkarılmalıdır. Başar bu düşüncesini: *“Ekmek kapısı siyasî iktidarın elinde olan hiçbir memlekette hürriyetten ve demokrasiden bahsedilemez. Ferdietçi rejimlerde bile devletin koyduğu kanunlar, nizamlar ve usuller ve bunları tatbik eden memurlarına verilmiş salahiyetler atında ve bunların genişlemesi ölçüsünde bir köşe bakkalı dahi siyasi iktidarla hoş geçinmek zorundadır* (Başar, 1948: 25).” diyerek özetlemiştir.

Sonuç olarak Başar'a göre devletçiliğin en önemli özelliği, hem izlenen yolu hem de zihniyeti değiştirerek, memur idaresi yerine halk idaresine geçmek, ülkede üretimi, işi ve refahı çoğaltmak olmalıdır (Başar, 1948: 17-29).

Devletçilik aleyhinde hararetli söylemlerde bulunan Ahmet Hamdi Başar, 1916 yılında yayın hayatına adım atan *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*'nda yayınlanan yazılarında, I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da başlayan ulusal mücadelenin gerçekleştiği bu yıllarda, ekonomik bağımsızlığın gerçekleşmesi gerektiği düşüncesiyle ticareti başarıyla yürütecek Müslüman-Türk burjuvazinin yetiştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Topal, 2007: 128). Ahmet Hamdi Başar bu doğrultuda uygulanan devletçilik politikalarını eleştirme gereği duymazken devletçi uygulamalarla yeterince gelişen Müslüman-Türk burjuvazinin daha fazla kazanması için devletin kurduğu fabrikaların anonim şirketlere devrini teklif etmesi Müslüman-Türk tüccarların sermaye birikiminin yeni aşaması olan sınıai burjuvaziye dönüşme isteğinden kaynaklı anti-devletçi söylemlerde bulunduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Zamanında devletçi uygulamalardan medet umanların kapitalist gelişmenin bu yeni aşamasında devleti artık istememeleri daha fazla kar etme güdüsünden kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

Ahmet Hamdi Başar'ın zamanında ateşli bir devletçilik savunucusu olduğunu 1929 Buhranından sonra da görebiliriz. 1929 Buhranının Dünya genelinde yarattığı tahribat şartlarında *hangi ilkeye dayanacaktık?* sorusunu soran Ahmet Hamdi Başar, Türk İnkılabı'nın fikri temelini oluşturacak esasların ne olması gerektiği konusunda düşüncelerini formüle etmeye çalışmış ve 1930'ların düşünsel ikliminde belirli bir yer edinme çabasına girmiştir. İktisadi devletçilik bu çabanın bir tezahürüdür. Bu bağlamda Başar'ın düşüncesi: Türkiye, kapitalizmin evrelerini batı formunda yaşayamadığı için kendine özgü kalkınma stratejisi

benimsemelidir. Türkiye ve benzeri ülkelerin tarihsel koşulların etkisiyle kapitalizme geçemediği görüşünü savunan Başar, doğal yollarla kapitalizmin inşası mümkün olmayınca 1930'lar Türkiye'sinin farklı bir kalkınma stratejisi benimsemesi gerekliliğini savunmuş ve bu rolü iktisadi devletçiliğe yüklemiştir (Topal, 2007: 122-123).

1948 yılına gelindiğinde, Başar'ın düşüncelerinde taban tabana bir zıtlık varmış gibi görünebilir. Oysaki böyle bir zıtlık ne Başar'ın düşüncesinde, ne de Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma stratejisinde yaşanmamıştır. Bu değişiklik değil, sadece kapitalizme eklenme sürecinin yeni aşamasıdır. Bu durumu anlamak için, Başar'ın iktisadi devletçilik anlayışında, devletin kalkınma hamlesinde alacağı rol ve roller üzerindeki görüşlerini incelememiz gerekmektedir. Başar'ın ileri sürdüğü devletçilik yapısında devlet, idari ve iktisadi olmak üzere ikiye ayrılmakta ve idari devletin iktisadi devleti kurması gerektiği görüşü savunulmaktadır. Başar'ın oluşturduğu bu ikili ayırım, bürokrasiyi ekonomiden uzaklaştırmak ve onun yerine yeni uzviyetlerin ekonomiye hâkim olması için ön şarttan ibarettir. Başar'a göre, süreç içerisinde bu ayırımın gerekliliklerinin yapılmasıyla beraber bürokrasi sınıfı tasfiye olacak ve yerine burjuva sınıfı geçecektir (Topal, 2007: 123). Bu bağlamda değerlendirildiğinde 2. Türkiye İktisat Kongresi, kapitalist sisteme eklenmek üzere I. Dünya Savaşı'ndan ve hatta daha öncesinden beri yapılandırılmaya çalışılan Türkiye ekonomisinde, bu ayırımın gereklilikleri olarak değerlendirilmelidir.

Başar'ın düşüncesindeki devletçilikte, kalkınmanın sağlanması için sermaye yokluğunun etkisiyle iktisadi makinenin devlet tarafından kurulması zorunluluğu dile getirilmiş ve Başar bu düşüncesinde devlete kısa ve uzun vadede görevler yüklemiştir. Başar'a göre, devlet ilk başta kurucu ve idare edici, daha sonra ise yerini kurduğu yeni uzviyetlere (milli burjuvaziye) bırakarak gerileyici bir role sahip olmalıdır. Özetle, devletin uzun vadede ekonomik alandan uzaklaşması gerektiğini belirterek milli burjuvazinin iş başına geçmesini planlanmaktadır (Topal, 2007: 123). Ancak 1948 yılına gelindiğinde bürokrasinin ekonomideki hakimiyeti halen devam ettiğinden ya da bir başka ifadeyle savunduğu sınıf olan burjuvazinin ekonomideki hakimiyeti devralamamasından kaynaklı olarak zamanın ateşli devletçilik savunucusu olan Başar, birden anti-devletçi ya da liberal kanata geçmiştir.

Başar'ın öncülüğünde kurulan İstanbul Tüccar Derneği'nin örgütlediği 2. Türkiye İktisat Kongresi, kapitalist sisteme entegre olmak amacıyla devlet tarafından kurulan ve yapılandırılmaya çalışılan Türkiye ekonomisi bağlamında değerlendirildiğinde, *devletin elindeki mülkiyetin özel mülkiyet haline gelmesi* amacının devlete ve kamuoyuna tekrar hatırlatılması olarak değerlendirilmelidir. Buradan çıkarmamız gereken sonuç ise, devletin de başta bu amaçla yola çıktığı, ancak daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin başındakilerin bu amacı unuttuğu ya da ellerindeki gücü kaybetmek korkusundan dolayı unutmak zorunda kaldığı ve devlet tarafından yaratılan burjuvazinin, bunu tekrar hatırlatmak amacıyla bir başkaldırı olarak nitelendirilebilen 2. İktisat Kongresi vasıtasıyla, Türkiye'nin bu amacının Türkiye'ye tekrar hatırlatıldığıdır.

Tekin Alp ise "*İktisadi Kalkınmamız ve Yeni Devletçiliğimizin Umdeleri*" ismiyle sunduğu tebliğde, bugüne kadar uygulanan devletçiliği tarihi bir zaruret olarak nitelendirmiştir. Bu zarureti ise Atatürk'ün "*Ferdin yapamadığı işleri devlet yapar*" vecizesine atıfta bulunarak açıklamıştır. Ancak sözlerinin devamında, bu vecizenin söylendiği zamanda ferdin yapamayacağı pek çok işin bulunduğunu, fakat artık özel sektörün bu işleri

yapmaya muktedir olduğunu ve devletin bu sahalardan çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tebliğin devamında ise devletçiliğin artık katı surette sınırlarının çizilmesi gerektiğini belirtmiştir. Eğer devletçiliğin hudut ve sınırlarının belirli olmaması durumunda, içinde bulunulan durumun vahametini anlatmak için, hâkim ekonomik sistemin komünizme ya da sosyalizme kadar gidebileceğini sözlerine eklemiştir (Alp, 1997: 107-119).

“İstihsal, Ticaret ve Umumiyetle İktisadî Hayat Üzerine Devlet Müdahaleciliği Nasıl Olmalıdır?” isimli tebliği sunan Hazım Atıf Kuyucak, devleti belirli amaçları yerine getirmeye çalışan bir araca benzetip, bu aracın amacını ise, dışarıda ve içeride emniyeti sağlamak, özellikle içeride, özel sektörün karar alma ve fırsat eşitliğini sağlamak olarak sıralamıştır. Ülke ekonomisinin idaresinde devlet yol göstermeli diyerek, devletin hem hakem hem de oyuncu olamayacağını belirtmiştir (Kuyucak, 1948: 31-38).

Şevki Göklevent ise “Devletçilik ve Devlet Sanayii” isimli tebliğinde, 2. Türkiye İktisat Kongresi’nin ilklğine vurgu yaparak, bu sebeple kongre üyelerinin ülke iktisadiyatı hakkında yeterli donelere sahip olmadığını iddia etmektedir. Mevcut donelerin de işin önemini zerre kadar bilmeyen jandarma onbaşı ya da köy muhtarı tarafından uydurulan rakamlardan ibaret olduğunu söylemiştir. Bu rakamlara itibar edip karar verilmemesi gerektiğini sözlerine eklemiştir. Yukarıda anlattığı sebeplerden ötürü iktisat biliminin önemine de vurgu yapan Göklevent, bilim adamlarının her türlü siyasi ideolojiden uzak olarak günün iktisadi gerçeklerine göre konuşması gerektiğini ve kendisinin de bu doğrultuda konuşacağını söyleyerek, devlet sanayi ile özel sektör sanayini karşılaştırmış ve şu sonuçlara varmıştır:

- 1-) Devlet istediği sanayi dalına yatırım yapabilirken özel sektör yapamamaktadır.
- 2-) Devlet büyük sermayelere sahip olduğu halde özel sektörde yeterli sermaye birikimi sağlanamamıştır.
- 3-) Devlet fabrikaları son derece modern binalar ve modern makinelerle sahip olduğu halde özel sektör genellikle depo olarak ruhsat almış binalarda eline geçirebildiği makinelerle iş görmektedir.
- 4-) Devlet fabrikalarında işçilerin sağlık durumu hususunda gerekli ehemmiyet gösterilirken, özel sektör fabrikalarında bu hususta yeterli önem gösterilmemektedir.
- 5-) Devlet fabrikalarındaki işçi ücretleri özel sektör fabrikalarına nazaran daha dolgundur.
- 6-) Devlet fabrikaları büyük işletme tipinde üretim yaparken özel sektör fabrikaları küçük düzeyde üretim gerçekleştirmekte bunu da muamele vergisi olan sahalarda on kişiden az işçiyle yapmaktadır.
- 7-) Devlet işletmelerinde güven unsuru olmadığı için bürokrasi bir zaruretten dolayı bu işletmelere hâkim olmuşken özel sektör de bürokrasi mevcut değildir.
- 8-) Devlet işletmelerinde ticari zihniyet yerine sorumluluk duygusu hâkimdir. Bu sorumluluk duygusu müdürün genel müdüre genel müdürün de vekile sormadan iş görememesine sebebiyet vermektedir. Bu yüzden devlet işletmelerinde gereksiz zaman kayıpları yaşanmaktadır. Özel sektör de ise kâr güdüsü hâkim olduğu için zaman kaybı söz konusu değildir.

9-) Özel sektör genellikle alanında en iyi olan asgari ücretle çalışan işçileri seçerken devlet işletmelerinde ise, bareme¹⁰ ve malum esaslara göre işçi seçilmekte ve devlet işletmelerinin başına ise genellikle siyasi nüfuza sahip olan kimseler geçmektedir (Göklevet, 1997: 98-99).

Yaptığı bu karşılaştırmanın sonucu olarak Göklevet, askeri amaçlarla kurulan sanayi hariç devlete ait diğer tüm sanayi kuruluşlarının anonim şirketlere satılmalıdır ve elde edilen gelire devlet, ülkede bulunmayan diğer sanayi kollarına yatırım yapılmalıdır demiştir. Burada devletin yine kurucu rol üstlenmesi gerektiğini belirten Göklevet, bunun sebebinin de halen ülkede bu diğer sanayi kollarına yatırım yapabilecek bir sermaye birikimi sağlanamaması olarak açıklamıştır (Göklevet, 1997: 99).

Oysaki çalışmamızın yukarı ki bölümlerinde değinildiği üzere, büyük toprak sahipleri ve tüccar kesiminin elinde biriken büyük sermaye, devlet öncülüğünden özel sektör öncülüğüne dönüşen bir kapitalistleşme sürecinin yaşanmasının ön koşulunu oluşturmuştur. Genelde sermaye kesimleri aleyhine fazla sonuçları olmayan Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisinin özel mülkiyete karşı ideolojik içeriği, 2. Türkiye İktisat Kongresi'ni düzenleyen burjuva sınıfını, devletçilik görüşüyle ve devletçiliğin uygulayıcısı konumunda olan Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye itmiştir. Ayrıca devletçiliğe olan tepkinin büyümesine sebep olan diğer etmenlerde, yani II. Dünya Savaşı yılları şartlarında uygulan devlet müdahaleciliğinin devletçilik ile özdeş tutulması, seferberlik nedeniyle artan müdahaleciliğe ve kontrole karşı büyüyen tepkinin, özgün bir sanayileşme stratejisi olan devletçiliğe karşı bir tepkiye dönüşmesine sebep olmuştur (Turgut, 1991: 131-132). Bu tepkinin dillendirilmesinde, 2. Türkiye İktisat Kongresi ve adı geçen Kongre'de devletçilik ile alakalı sunulan tebliğler önemli bir yer tutmaktadır.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen dönüşümün yaşanmasında rol alan faktörler, dünya ekonomisinde/siyasetinde, uluslararası ölçekte yaşanan gelişmeler ve Türkiye'de sermaye birikiminin ulaştığı aşamaya bağlı olarak, ülke içi sınıfsal kompozisyondaki farklılaşmalar iken; açığa çıkış biçimi, Türkiye sermayesinin, yeniden yapılanan kapitalist sistem içerisinde oluşan iş bölümüne eklenme çabasına girişmek şeklinde olmuştur. Bu nedenle Türkiye'de yaşanan dönüşümde iç ve dış etmenler karşılıklı etkileşim içerisinde rol oynamıştır. Bu durum ise, yapıda ortaya çıkan dönüşümün olgular ve aktörler üzerindeki etkisiyle açıklanabilir. Kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yapılanması, sürece eklenmek isteyen ülkelerde sermaye birikim sürecinin, sistemin ihtiyaçları doğrultusunda farklılaşmasını da beraberinde getirmiş, yaşanan bu farklılaşma ise, sürecin aktörlerinin (bürokrasi-burjuvazi) değişmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ancak bu ilişki tek yönlü değildir. Yapı, olgu ve aktörler arasındaki karşılıklı etkileşimin sonucudur. İşte bu noktadan hareket edecek olursak, Türkiye'de kapitalist gelişme sürecinin farklı aşamaları ve bu aşamalarda farklı aktörlerin ön plana çıkması anlaşılmalı çalışıldığında, kapitalist sistem içerisinde yaşanan gelişmelerle ülke içi sınıfsal yapının bir tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde olduğu söylenebilir (Törel, 2006: 73). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, İstanbul Tüccar Derneği'nin savaş sonrası dönemde sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda ön plana çıkması olağan bir durumdur.

¹⁰ Bareme: Maaşların tevhit ve teadülü. Bkz: <http://www.turkhukukurumu.org.tr/thl/metin/B.pdf> Erişim Tarihi: 19.10.2012

Sermaye birikimine hâsıl olan zümre, örgütlü yapılanması olan İstanbul Tüccar Derneği gibi oluşumlarla sermaye birikiminin sürdürülmesini sağlamaya çalışmış, bu bağlamda bir dizi çatışma açığa çıkmış ve süreç, iktidar değişimiyle son bulan bir siyasal temsiliyet kriziyle sonuçlanmıştır¹¹. Ticaret sermayesinin, siyasal temsiliyet krizine yol açarak iktidar değişimiyle son bulacak bir sürecin öznesi olabilmesinde, İkinci Dünya Savaşı süresince yaşanan gelişmeler önemli rol oynamışsa da, varılan nokta sadece bu dönemde yaşanan gelişmelerin sonucu olarak değerlendirilemez. Başka bir ifadeyle açıklamak gerekirse, İkinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasında yaşanan süreç, Türkiye’de kapitalist gelişme sürecinin uğrak noktalarından biri olarak ele alınmalıdır. Bu durumun sebebi, ticaret sermayesinin (Müslüman-Türk burjuvazi) önemli birikim olanaklarına kavuşmasının Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan bir olgu olmasıdır. Söz konusu süreç, Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte hız kazanmışsa da, aktörleri dünya ekonomisindeki gelişmelere bağlı olarak zaman zaman farklılaşmıştır.¹² Bu durum ise, sürece egemen olmak isteyen farklı aktörlerin *sınıf içi çatışma* olarak da tanımlanabilecek çatışmalarının ortaya çıkması sonucunu açığa çıkarmıştır. Bu manada, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de yaşanan dönüşümün, Türkiye’de kapitalist gelişme ve sermaye birikim sürecinin çelişkili ilerleyişinin¹³ bir aşaması olduğu söylenebilir (Törel, 2006: 74).

Ayrıca, geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki sermaye birikiminin sürekliliği, kapitalizmin gelişme aşamasına bağlı olarak ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisine dönüşmesiyle sağlanır (Ercan, 2002: 35-36). Türkiye örneğinde, bu dönüşüm hiç kuşkusuz akşamdan sabaha olmamıştır. Hirschman, çalışmasında bu dönüşümü, sanayicinin daha önce dışarıdan mal ithal eden ile bu malı sağlayan ihracatçı firmaların pazar paylarını koruma maksadıyla oluşturduğu ittifaklar dolayında açıklar (Hirschman’dan aktaran Ercan, 2002: 36). Kapitalizmin tarihsel bir süreç olduğu göz önüne alındığında, bu ittifakın daha önce kurulan bir ilişkinin dönüşümü üzerinden devam ettiği anlaşılacaktır. 1950’li yıllarda ticaret sermayesi, iç pazarı tekrar ele geçirmenin yolunu arayan metropol sermayesi ile iş birliği içinde, bu kez piyasaya üretici olarak girdi. İlk başlarda planlı bir sanayileşme politikasının varlığından söz edilemez. Fakat bu süreç içerisinde, ticaret sermayesinin belirli kesimleri montaj sanayi ile başlayan bir dönüşümle tüccarlıktan sanayiciliğe adım atmıştır (Gülalp, 1983: 34). Sonuç olarak *Türkiye deneyiminde, ticari faaliyetler, sanayii sermaye birikiminin başlangıçtaki temel kaynağı olmuştur* (Tekeli ve diğerleri, 1982: 8). Sanayi sermaye birikimine hasıl olmak isteyen ticaret burjuvazisi de bu isteğini ilk olarak organize bir şekilde 2. Türkiye İktisat Kongresi’nde dile getirmiştir.

2. Türkiye İktisat Kongresi’ndeki devletçilik hakkında sunulan tebliğler bize şunu gösteriyor ki: Devletçilik ve liberalizm tartışmalarında, başta Ahmet Hamdi Başar olmak üzere, eski devletçi yeni liberalizm taraftarları devletçiliği, kapitalist sermaye birikiminin sağlanması için zorunlu uğraklardan biri olarak görmekte ve bu düşüncelerini dönemin şartları elverdiği ölçüde bu Kongre’de özgürce ifade etmektedirler. Bu Kongre’de devletçilikle alakalı

¹¹ Tek Parti İktidarının yerine Demokrat Parti’nin iktidara gelme süreci Bürokrasi ve Burjuvazi sınıfları arasında yaşanan çatışmanın meydana getirdiği bir değişim olsa da bu değişimin tek sebebi yaşanan bu çatışma olarak değerlendirilemez.

¹² 1920’lerde dünya üzerindeki Liberal rüzgarlar Türkiye’nin liberal kanallardan Müslüman-Türk burjuvazi yaratma yolunu seçmesine sebep olmuşken, 1929 buhranının da etkisiyle Dünya üzerinde Devletlerin ekonomik hakimiyetinin artması gerektiği inancı Türkiye’nin de ekonomide devletçi uygulamalar da bulunmasını beraberinde getirmiştir. Ancak anılan devletçilik, Müslüman-Türk burjuvazi yaratma izleğinden ülkeyi saptırmamış bilakis devletçi uygulamalarla Müslüman-Türk burjuvaziye daha fazla kazanç kapıları meydana getirilmiştir.

¹³ Sermaye birikiminin çelişkili bir süreç olarak değerlendirilmesi için Bkz. ERCAN, Fuat, “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1): Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi”, *Praksis*, S.5, 2002.

sunulan tebliğlerde, Devletçilik ve Liberalizm tartışmaları, siyasi iktidarın sanayi temelli kapitalist gelişme modeliyle beraber düşünüldüğünde, devletçilik olarak nitelendirilen iktisat politikalarının kapitalist sermaye birikimine aykırı bir temelde olmadığı gerçeği, dönemin baskıcı koşulları göz önüne alındığında, başta Ahmet Hamdi Başar olmak üzere yukarıda tebliğlerine değindiğimiz kişiler tarafından üstü kapalı bir şekilde de olsa dile getirilmiştir. Dönemin koşullarında siyasi bir mana içermesi dışında devletçilik olarak isimlendirilen politikaların ortaya çıkması, iktisat ideolojisinde (milli iktisat politikalarında) herhangi bir farklılığa sebep olmamış, aksine var olan ideolojinin devamının sağlanması amacına hizmet etmiştir (Topal, 2007: 124).

Bu ideoloji (Müslüman-Türk burjuvazi yaratma) tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, bazen devletçi uygulamalara, bazen de liberal uygulamalara ihtiyaç duymuştur. 2014 yılında Forbes dergisinin düzenlediği dünyanın en zengin iş adamları listesine yirmi dört Türkün girmesi ise yirmi birinci yüzyıla geldiğinde, bu ideolojinin amacına ulaştığını göstermektedir (http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/03/140303_bill_gates_en_zengin.shtml Erişim Tarihi: 04.07.2014).

Sonuç olarak sermaye birikiminin ilk aşamalarında devleti yanlarında görmek isteyen burjuvazi ki bu isteklerini 1. Türkiye İktisat Kongresi'nde belirtmişlerdir, 1948 yılına geldiğinde sermaye birikiminin bu yeni aşamasında artık devletin kendilerine ayak bağı olduğunu kibar ancak cüretkâr bir tavırla 2. Türkiye İktisat Kongresi'nde dile getirmiştir. Anılan zümrenin devletten bu kadar muzdarip olması ise serbest piyasa koşullarında, özellikle üretim sektöründe, burjuvazinin devletle rekabet edememesinden kaynaklanmakta, bu nedenle milli güvenliği ilgilendiren sektörler haricindeki devlet kuruluşlarının kendilerine devrini talep etmektedirler. 1920 ve 1930'lu yıllarda anılan kuruluşları kurmaya gücü dahi olmayan zümrenin bu talebi sermaye birikimi bağlamında yeterli güce ulaştıklarının bir göstergesi olmakla beraber, burjuvazinin hiç bitmeyen daha ve hep daha fazla kar etme güdüsünün bir yansımasıdır. Burjuvazinin daha fazla karı ise üretim sürecinin ele geçirilmesinde gördüğünün bir diğer sonucudur da diyebiliriz tıpkı 1820'lerin İngiltere'sinde olduğu gibi. Buradan çıkaracağımız bir diğer sonuç ta kapitalizmin farklı zaman ve mekânlarda benzer gelişim aşamalarından geçtiği gerçeğidir.¹⁴

¹⁴ E.K. Hunt'un çalışmasında belirttiği üzere, Merkantilist dönemin başlarında üretim, kendi üretim araçlarını kontrol edebilme gücüne sahip işçiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Kapitalistler bu dönemin başlarında tüccarlık yapmaktadır ve kapitalistlerin sermayelerinin çoğunu satılacak mal stokları oluşturmaktadır. Kapitalistler bu dönemde yegâne kâr kaynağını alım-satım olarak görmektedir. Bu dönemde sanayi sermayesi hâlâ önemsiz ve değersizdir. Dönemin İngiltere'sinde ticari krizlerin sık sık ortaya çıkması, devleti ekonomiye müdahale etmeye zorunlu kılmıştır. Bu dönemin sonunda üretim ve ticaret sürecindeki kapitalist kontrolün bütünleşmesi gerçekleşmiştir. Bu bütünleşmenin ardından eski koruyucu devlet görüşünü ve devlet düzenlemesini reddeden ve yeni bir bireycilik felsefesini formüleştiren felsefeciler, ekonomistler ve düşünürler kesimi ortaya çıkmıştır (Tıpkı 2. Türkiye İktisat Kongresi'ni düzenleyen burjuva kesimi ve akademisyenler gibi). Dönemin sonunda yegâne kâr kaynağı olarak üretim süreci görülmeye başlanmış ve böylece yegâne kâr kaynağı olarak görülen ticari sermaye görüşü terk edilmiştir. Bu dönem boyunca ticaretin kapsamlı sınırlamalarından ve düzenlemelerinden faydalanan birkaç özel çıkar grubu dışında çoğu kapitalist, kâr maceralarında kendilerini devlet düzenlemeleriyle kısıtlanmış ve engellenmiş hissettiler. Dönemin merkantilist yazarlarının çoğu ya kapitalist, ya da kapitalistlerin ayrıcalıklı çalışanlarıdır. İşte bu nedenle, kapitalistlerin güdülerini evrensel olarak algılamaları doğaldır (Çalışmamızın önceki bölümlerinden hatırlanacağı üzere, 2. Türkiye İktisat Kongresi'nin açılış konuşmalarında, burjuva kesiminin çıkarı, milli menfaatlerle özdeşleştirilmiştir). Kapitalistlerin, insanlığın doğası ve gereksinimlerinin kapsamlı ekonomik sınırlamalardan bağımsız olması gerektiği yönündeki görüşleri, klasik liberalizme böylece temel sağlamıştır, tıpkı 2. Türkiye İktisat Kongresi'ndeki gibi. Bkz: E.K. Hunt, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Çev. Müfit Günay, Ankara, 2009.

KAYNAKÇA

‘İstanbul Tüccar Derneği, Nizamnâmedeki Değişiklik’, *Türkiye İktisat Mecmuası*, C.1, S.1, 1948.

‘En Zenginler’ Listesinde Birincilik Carlos Slim’den Bill Gates’e Geçti, http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/03/140303_bill_gates_en_zengin.shtml , Erişim Tarihi: 04.07.2014

AHMAD, Feroz, ‘Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler’, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923), Der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İstanbul, 2000.

AKKAYA, Yüksel, *Cumhuriyet’in Hamalları: İşçiler*, 2010, İstanbul.

AKŞİN, Sina ve bşk., *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C.IV, İstanbul, 1992.

AKTAR, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, 2001.

ALP, Tekin, ‘İktisadi Kalkınmamız ve Yeni Devletçiliğimizin Umdeleri’, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, Kemal Kılıçdaroğlu, Ankara, 1997.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “İktisat Kongresine Sunulan Tebliğlerden: Devletçilik ve Devlet Müdahalesi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, C.1, S.11, Aralık 1948.

BİRTEK, Faruk “Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü, 1932-1950: Yarı-Periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol”, *Türkiye’de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, İstanbul, 1995.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009)*, Ankara, 2011.

BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara, 2006.

BROADBERRY, S., O’ROURKE, Kevin H., *The Cambridge Economic History of Modern Europe*, Cambridge University Press, Volume 1, 2010.

BUĞRA, Ayşe, *Devlet ve İş Adamları*, İstanbul, 1995.

COŞAR, Nevin, *Savaş, Kriz ve Bütçe Politikası (1926-1950)*, İstanbul, 2004.

CRİSS, Bilge Nur, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İstanbul, 2007.

DERİN, Haldun, *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul, 1940.

DUMONT, Paul, HAUPT George, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketler*, İstanbul, 1977.

ERCAN, Fuat, “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1): Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi”, *Praksis*, S.5, 2002.

ERDEM, Hamit, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, İstanbul, 2010.

GÖKÇEN, Ahmet M., “Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 23-24, 1998, ss. 3256.

GÖKLEVENT, Şevki, “Devletçilik ve Devlet Sanayii”, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, Kemal Kılıçdaroğlu, Ankara, 1997.

GÜLALP, Haldun, *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, İstanbul, 1993.

GÜLALP, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara, 1983.

GÜRSOY, Bedri, “100. Yılında Duyun-u Umumiye İdaresi Üzeride Bir Değerlendirme”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları*, Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban’a Armağan, İstanbul, 1984. Erişim: [http://www.iudergi.com/tr/index.php/iktisatmecmua/article/viewFile/7563/7065], Erişim Tarihi: 25.01.2012.

GÜZEL, Şehmus, ‘‘Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketleri ve Grevler’’, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1985.

Hunt, E. K., *İktisadi Düşünce Tarihi*, Çev. Müfit Günay, Ankara, 2009.

İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara, 1982.

KARATAŞ, Muhammed, ‘‘Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Temellerinin Atılmasında İzmir İktisat Kongresinin Yeri ve Önemi’’, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.23-24, 1998.

KEPENEK, Yakup ve Yentürk, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 2010.

KEYDER, Çağlar, ‘‘İktisadi Gelişmenin Evreleri’’, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 1983.

KILIÇDAROĞLU, Kemal, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, 1997.

KORALTÜRK, Murat, ‘‘Ahmet Hamdi Başar, Türkiye İktisat Mecmuası (1948-1956) ve Dizini’’, *Müteferrika*, 2002, S.22, 119-120.

KORALTÜRK, Murat, ‘‘Kaynak Yayınları’ndan... Nazik Konu’’, *Toplumsal Tarih*, S.100, 2002.

KORALTÜRK, Murat, *Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar’dan Seçmeler*, Ankara, 1997.

KUYUCAK, Hazım Atıf, ‘‘İktisat Kongresine Sunulan Tebliğlerden: İstihsal, Ticaret ve Umumiyetle İktisadi Hayat Üzerine Devlet Müdahaleciliği Nasıl Olmalıdır?’’, *Türkiye İktisat Mecmuası*, C.1, S.11, 1948.

METİN, Celal, ‘‘II. Meşrutiyette Türkçü Ütopya: ‘‘Yeni Hayat’’’’, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.V, S.3, Ankara, 2008.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hürriyeti*, Ankara, 1998.

ÖKTE, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951.

ÖZCAN, H. Avni, ‘‘Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler’’, <http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/dundenbugune.pdf> Erişim Tarihi: 04.07.2014.

PAMUK, Şevket, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul, 2014.

PARASIZ, İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa, 1998.

SABIR, Hasan, ‘‘Atatürk’ün İktisat Zihniyeti’’, *Dış Ticaret Dergisi*, S.28, Nisan 2003.

- SAYILGAN, Aclan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, Haz. Erol Cihangir, İstanbul, 2009.
- SERİN, Necdet, *Türkiye’nin Sanayileşmesi*, Ankara, 1963.
- SEVER, Murat, *Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği*, İstanbul, 2009.
- TEKELİ, İlhan-diğerleri, *Türkiye Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma*, Ankara, 1982.
- TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1994.
- TOPAL, Adem, ‘Ahmet Hamdi Başar’ın Kalkınma Perspektifi’, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- TOPRAK, Zafer, ‘İstanbul İktisat Kongresi’, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994.
- TOPRAK, Zafer, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, 1995.
- TÖREL, Tolga, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- TURGUT, Serdar, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1991.
- Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1966.
- VARLI, Arzu- KORALTÜRK, Murat, ‘II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi’, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.20-21, İzmir, 2010.
- YEŞİL, Ahmet, *Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Ankara, 2001.